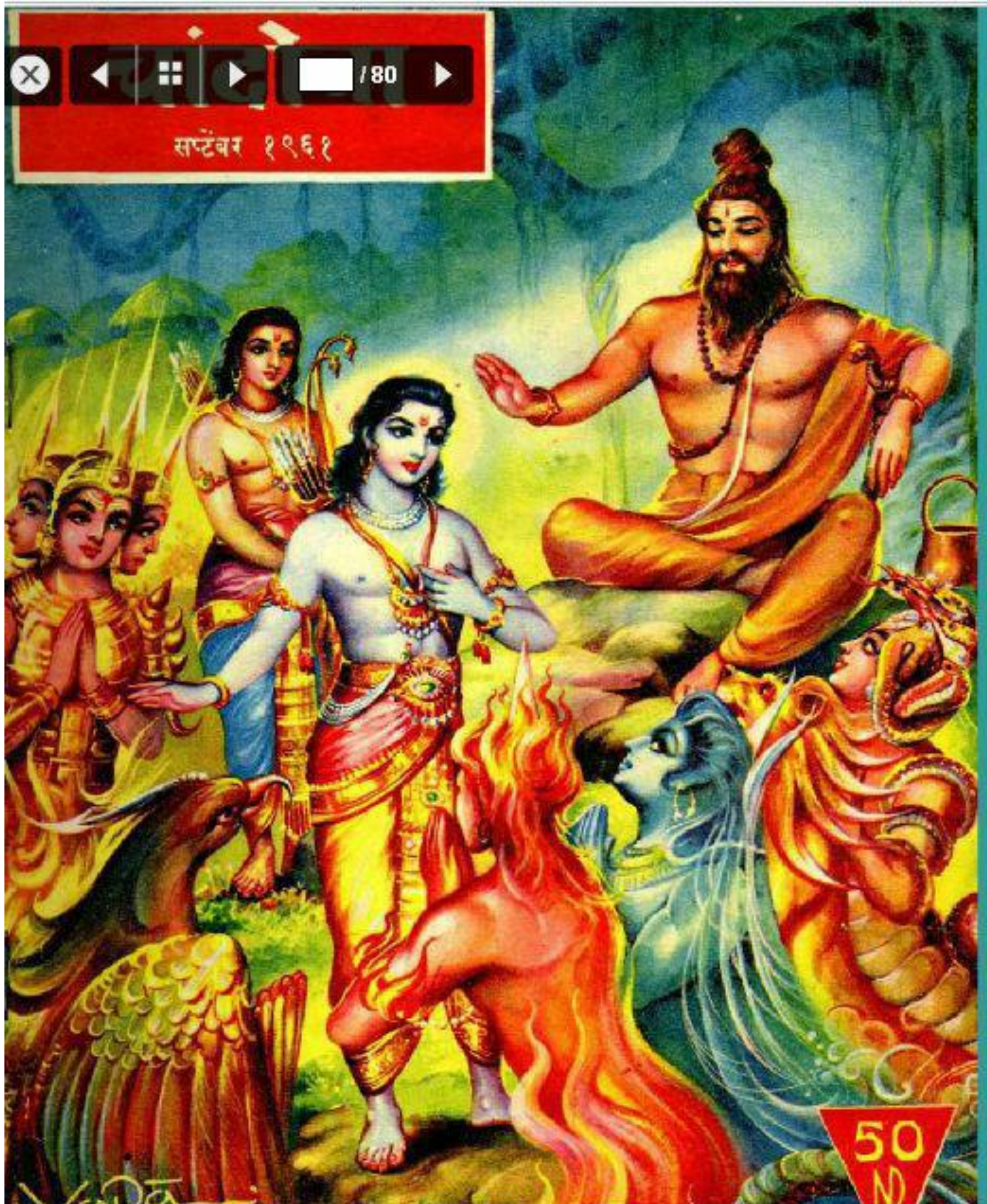
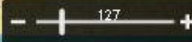


सप्टेंबर १९६१
50






निरुपयोगी कला

एका गांवीं एक राजा होता. त्याच्या दरबारीं विद्वान लोकांना मान मिळत असे. उत्तम कारागिरांना बक्षिसें मिळत असत. निरनिराळ्या धंद्यांत प्राविण्य दाखवून कारागीर राजाकडून मान व इनाम दोन्ही मिळवीत. सुतार, लोहार, विणकर, सोनार व इतर धंदे करणाऱ्या लोकांनीं आपलीं कला कुसरीचीं कामें दाखवून मोठा नांवलौकिक मिळविला होता. राजाला विद्येचें व कलेचें खरें खुरें प्रेम होतें.

एकदां एका गांवाहून एका विणकरानें एक उत्तम शाल विणून आणली आणि राजाला दाखविली. ती शाल पाहून राजा इतका खूष झाला कीं, त्यानें त्याला दोनशें रुपयांचें वर्षासन लिहून दिलें.

त्याच गांवीं एक तांबट रहात होता. विणकराला वर्षासन मिळाल्याची गोष्ट त्याला कळली. त्यानें विचार केला, आपण देखील आपली कला राजाला दाखवून बक्षीस मिळवावें.

भांडीं करणें हा त्याचा मुख्य धंदा होता. पण भांड्यांत सुबकपणा आणून बक्षीस मिळविण्या इतकी त्याच्या हातांत कला नव्हती. भांड्यांची दुरुस्ती तो छान करीत असे. त्यांत त्याचा हातखंडा होता. भांड्याला भोंक पडलें असेल तर त्याला सांधा लावून तो नव्या भांड्यासारखें भांडें करून दाखवी. भांडें जुनें आहे कीं नवें, हें देखील कळायला जागा उरत नसे. त्या तांबटानें आपली ही कला राजाला दाखवून बक्षीस मिळविण्याचें ठरविलें. राजाच्यासमोर एका भांड्याला भोंक पाडून तें बुजवून दाखवावें म्हणजे राजाची खात्री पटेल असा त्यानें विचार केला.

सौ. मंगला पाटील

त्या तांबटानें गांव भर फिरून तुमचीं जुनीं फुटकीं भांडीं फुकट नवीन करून आणतो असें गांवकऱ्यांना सांगून पुष्कळ भांडीं एकत्र केलीं व एका गाडींत घालून राजवाड्याकडे निघाला.

राजानें त्याला बोलावून येण्याचें कारण विचारलें. तो म्हणाला—"महाराज! मी एक तांबट आहें. आपण कारागिरांचा आदर केलेला ऐकून आपलें कसब दाखविण्यासाठीं आलों आहें. जुनीं फुटकीं भांडीं सांधा लावून मी नवीं करून देतों. सांधा कोठें लागला आहे हें देखील कळणें शक्य नाहीं. आपण एकदां माझें कसब पाहण्याची कृपा करावी."

राजानें होकार दिल्यावर तांबटानें जुनीं भांडीं उचलून त्यांना राजाच्यासमोर एकेक भोंक पाडलें व तें राजासमोरच बुजवून त्यानें राजाला दाखविलें. खरोखरच भांड्यांना भोंक कोठें पडलें होतें हें देखील कळायला जागा नव्हती. सर्वांनीं तोंडांत बोटें घातलीं. राजानें त्या तांबटाला त्याच्या त्या कौशल्याबद्दल बक्षीस देऊन त्याचा सत्कार केला.

तांबटानें घरीं गेल्यावर गांवच्या लोकांचीं भांडीं परत पोंचती केलीं.



त्यानें राजासमोर भांड्यांना जीं भोंकें पाडलीं होतीं तीं छान बुजलीं होतीं. पण जुनीं भोंकें जशींच्या तशींच होतीं आणि पाणी घातल्याबरोबर तीं गळूं लागलीं.

गांवकऱ्यांनीं अर्थातच त्याला विचारलें. म्हणाले—"तूं भांडीं नुसतीं उजळवून आणली आहेस. पहा सर्व गळत आहेत. हेंच का तुझें कौशल्य आणि ह्या कौशल्यावरच का तूं इतक्या फुशारक्या मारीत होतास? राजानें काय पाहून तुला बक्षीस दिलें देव जाणें!" तें ऐकून तांबटाला राग आला. राजाकडून त्यानें एवढा मानमरातब मिळविला

आणि हे गांवकरी त्याचा असा अपमान करतात म्हणजे काय? तो म्हणाला— "माझें कौशल्य स्वत: राजानें पाहिलें आहे. तुम्ही मला किती नांवें ठेवलीत तरी त्याची मला पर्वा नहीं. तुम्ही जास्त बोललात तर मीच राजाकडे जाऊन तुमच्या विरुद्ध तक्रार करीन."

तांबटाचें तें उत्तर अर्थातच लोकांना आवडलें नाहीं. ते म्हणाले—"राजानें तुझा आदर केला असेल. पण आमच्याजवळ तुझ्या गमजा चालावयाच्या नाहींत. आमचीं भांडीं पुन्हां दुरुस्त करून देतोस कीं नाहीं." लोकांनीं विचारलें.

"मर्जी माझी. तुम्ही कोण विचारणार?" तांबटानें जरा ताठरपणानें उत्तर दिलें.

"मग घरोंघरीं येऊन भांडीं मागून न्यायला कोणी सांगितलें होतें तुला? राजाच्या डोळ्यांत धूळ फेंकून तूं बक्षीस मिळविलें असशील. पण तुझी ही हात चलाखी आमच्याजवळ नाहीं चालावयाची!" लोक म्हणाले. त्यावर पुष्कळ भांडण झालें व मारामारी पर्यंत पाळी आली. शेवटीं— "आम्ही राजाकडेच फिर्याद करतों!" असें सांगून लोक राजदरबारीं गेले. त्यांनीं राजाकडे फिर्याद केली व तांबटानें दिलेलें उत्तर पण सांगितलें.

राजानें तांबटाला दरबारांत बोलावून जाब विचारला. म्हणाला—"तुझ्या हातून प्रजेची सेवा जास्त घडावी म्हणून मी हें बक्षीस तुला दिलें. जर गांवकऱ्यांना तूं व तुझी कला उपयोगी पडली नाहीं तर तुझी ती कला निरुपयोगी आहे."

राजानें कानउघाडणी केल्यावर तांबटाचें डोकें ठिकाणावर आलें व त्यानें लोकांचीं सर्व भांडीं पुन्हां नेऊन छान दुरुस्त करून पाठवून दिलीं.





दक्ष-यज्ञ

प्रथम अध्याय

ब्रह्मदेव एकांतामध्यें
बसला होता करित विचार।
एकाएकीं सुचला त्याला
यज्ञ करावा असा विचार॥

सुरगण मुनिगण धांवत आले
सारी सामग्री घेऊन।
सांब सदाशिव ध्यान धरुनिया
बसले बाजूला येऊन॥

ऋषी-मुनींनीं उच्च स्वरानें
केला मंत्रांचा उच्चार।
दुमदुमलें नभ विश्व व्यापलें
असा जाहला मंत्रोच्चार॥

होमाग्नीच्या मोठ्या ज्वाळा
चाटुं लागल्या आकाशा।
जिभा जणूं अग्नीच्या ग्रसण्या।
धांवत होत्या आकाशा॥

पडत आहुती होति तुपाची
सतत सारखी दिवस कितीक!
व्याप्त नभाला करीत होते
लोट धुराचे अधिकाधीक॥

दक्ष पाहण्या यज्ञ पातला
त्याला आलेला पाहून।
तत्क्षण उठुनी करूं लागले
प्रणाम सुरमुनि त्यास लवून॥

ब्रह्मदेव तर जगत्पिता अन्
समाधिस्थ शंकर होता;
उठेल तो ही दक्ष अपेक्षा
करीत आलेला होता॥

परंतु उठले नाहिंत दोघे
क्रुद्ध जाहला हें पाहून;
आणि म्हणाला—"जांवइ शिव, पण
उठला नाहीं मज पाहून!

श्री. भालचंद्र आपटे, हैदराबाद



बसवेना पण क्षणभर देखिल
स्वस्थ मनानें दक्षाला।
उभा राहिला आणि म्हणाला–
“आज सांगतों, सर्वांला!

“घमेंड ह्याला कसली झाली?
न कळे मजला कुणिं सांगा।
मागत भिक्षा आला होता
भस्म लावुनी ह्या अंगा॥

“व्यर्थ वाटतें, ह्याला जें मीं
होतें केलें कन्यादान।
नव्हतें ठाउक करिल असा हा
कधींतरी माझा अपमान॥

“काम न धंदा ह्याला कांहीं
एक आळशी मुलखाचा।
गळया भोंवती सर्प भयंकर
वस्त्र न अंगावर ह्याच्या॥

“निवास ह्याचा स्मशानांत अन्
फिकीर जगताची नाहीं।
लाज मनाची नसेल ह्याला
चाड जनाची तरि कांहीं?

“आलों पाहुन मज सर्वांनीं
उठुन आज जो दिधला मान।
ह्यास कसा तो दिसेल बसतां
मिटून डोळे उघडुन कान॥

“कसली झाली घमेंड ह्याला?
तुच्छ लेखितो का म्यां हा?
ओळख माझी खरी न पटली,
कोण कुणाचा होतो हा!”

क्रोध पिउन पण जाउन बसला,
धुमसत अग्नी होता आंत।
लाल लाल डोळयांनीं सर्वां
होता तो सारखा पहात॥

वक्र दृष्टिनें शिवाकडे पण
पहात होता वारंवार।
काय करावें, क्षुब्ध मनानें
करीत होता हाच विचार॥

“ब्रह्मदेव शेजारीं बसले
म्हणून दिसतो चढला मान।
सभेंत केला माझा ह्यानें
असा गर्व करुनी अपमान॥

“कळेल, पण फळ ह्याचें मिळतां
करिल व्यर्थ हा पश्चात्ताप।
यज्ञभाग नच नशिबीं ह्याच्या
झाला माझा हा अभिशाप!!”

असें सांगुनी मंत्रवलेलें
शिंपडलें त्यानें पाणीं।
चकित जाहले सुरमुनि ऐकुनि
क्रोधित दक्षाची वाणी॥

हजर तिथें जे सुर-मुनि होते
म्हणूं लागले–“शिवास शाप!!
‘शिव’ ‘शिव’ ह्यानें काय समजुनी
दिधला शिवास असला शाप!”

“अधिकारी पुरुषानें द्यावा
शाप आणि वर छोट्यांना।
शाप शंकरा थट्टा झाली!
कळेल का पण खोट्यांना?”

भृगमुनिंना अन् अनुयायांना
गैर न दिसलें कांहीं त्यांत।
शाप-वाणि ती ऐकुन झाले
होते ते संतुष्ट मनांत॥

नाहिं शिवाचें आवडलें त्या
तेज आणि वाढता प्रताप।
प्रसन्न म्हणुनी झाले होते
ऐकुनि दक्षाचा तो शाप॥

यज्ञ समारंभाच्या वेळीं
सुरू जाहला वादविवाद।
तट पडले या विषयावरती
देतो कोण कुणाला दाद॥



शंकर होते समाधिस्थ अन्
स्वस्थ शांत मन निर्विकार।
पण नंदीनें क्रोधित होउन
अकस्मात केला हुंकार–

"महादेव शिव, दक्षाला या
करतिल उठुनी काय प्रणाम ?
कीं दक्षानें स्वतः करावा
सांबशिवाचें घेउनि नाम ?

"विचार इतका नसेल ज्या तो
असेल पशु ही नर नाहीं।
मूर्ख दक्ष तो पर्वा त्याची
आम्हां कोणाला नाहीं !

"देतों मी पण शाप तयाला
नरा सारखा देह मिळेल
डोकें मेंढ्याचें अन् अक्कल
तशीच त्याला खास असेल !!"

भृगु ऋषिंना तें ऐकुनि आला
क्रोध भयंकर अन् वदले–
"ऐक शाप तूं, भक्त शिवाचे
क्रोधी होतिल तर सारे।

"स्वस्थ चित्तता दुर्मिळ त्यांना
जडवत् जीवन घालवितील।
मूर्खपणानें सदा स्वतःवर
स्वतः संकटें आणवितील !"

चढाओढ शापांची पाहुनि
शंकर स्मित करुनी उठला।
यज्ञ वेदिका सोडुनि गेला
म्हणत–"यज्ञ हा का असला !"

नव्हतें मन कोणाचें तिकडे
पडत तुपाची होती धार।
यज्ञ राहिला होता चालू
कसा तरी अन् पडला पार॥



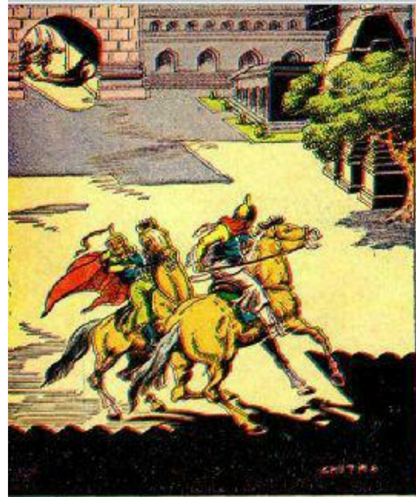


[११]

[नागवर्मा कपिलपुरच्या किल्ल्याकडेच पळत येत आहे हें कळल्यावर चित्रसेननें आपले अनुयायी व उग्राक्षाचे अनुयायी सर्वांना लपून बसायला सांगितलें. करवीरनें सुचविलें कीं, किल्ल्यांत प्रथम सैन्य पाठवून मग आपण प्रवेश करावा. कारण त्यावरून शत्रु आंत लपून बसला आहे की नाहीं तें कळेल. पुढें वाचा.]

करवीरचा सल्ला नागवर्माला पसंत पडला. कारण परिस्थिति पाहून त्याला देखील किल्ल्यांत पाऊल टाकायला भय वाटूं लागलें होतें. एकदां त्यानें पडक्या दरवाज्याकडे पाहिलें व म्हणाला–"तूं म्हणालास तें बरोबर आहे. आपण तसेंच करूं या." नंतर आपल्या सर्व सैनिकांना संबोधन करून तो म्हणाला–"शिरा भराभर किल्ल्यांत. नशिबानें किल्ल्यांत कोणी नाहीं व रक्त सांडल्याशिवाय किल्ला हातीं येत आहे. देव पाठिराखा आहे म्हणून भिण्याचें कांहीं एक कारण नाहीं."

आपल्या नायकाची आज्ञा होतांच सर्व सैन्य आंत शिरलें. आंत काय वाढून ठेवलें आहे हें त्यांना कोठें माहीत होतें ! नागवर्मा व करवीर किल्ल्याबाहेर उभे राहून मोठ-मोठ्यानें ओरडत होते–"लवकर चला आंत. किल्ल्याची डागडुजी करून तारकेश्वराचें सैन्य



येण्याच्या आधीं स्वतःच्या रक्षणाची व्यवस्था करावयास हवी. वगैरे वगैरे."

सर्व सैन्य किल्ल्यांत शिरलें. नागवर्मा व करवीर दोघांनीं थोडा वेळ किल्ल्यांतून कांहीं आवाज येतो का, पाहिलें. पण आंत सर्व सामसूमच आहे हें पाहून त्यांची हिंमत वाढली.

"आपण उगाच भ्यालों. किल्ल्यांत कोणी दिसत नाहीं. चला आंत जाऊन किल्ल्याच्या रक्षणाची कांहीं तरी व्यवस्था करूं या." नागवर्मा म्हणाला.

करवीरनें मान हालवून आपला होकार दिल्यावर दोघांनीं आपापले घोडे वळविलें आणि एका पडक्या दरवाज्यांतून आंत जाऊं लागले. किल्ल्यांत चार पावलेंच ते गेले असतील, त्यांना ओरडा ऐकूं आला– "राक्षस ! राक्षस !! पळा ! पळा !!" आणि कांहीं सैनिक पळत येत असलेले दिसले.

"महाराज ! आपण फंसलों. चांगलेंच फंसविलें आपल्याला. उलट पावलीं परतूं या ! समोरासमोर राक्षसांशीं किंवा कोणत्याहि सैन्याशीं युद्ध करण्यांत अर्थ नाहीं. जगलों तर शत्रूला तोंड देण्यासाठीं मार्ग शोधून काढतां येईल. आतां स्वरक्षणासाठीं पळ काढणें हा एकच मार्ग आहे." करवीर म्हणाला आणि त्यानें आपला घोडा फिरविला.

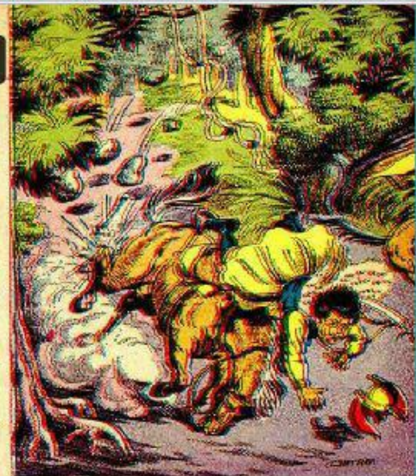
"चोर भामटे कोठले. यांनीं आपल्याला चांगलेंच ठकविलें म्हणावयाचें." असें म्हणत नागवर्मानें पण आपला घोडा वळविला आणि दोघांनीं भरधांव आपले घोडे सोडले.

"पहा तो बंडखोर पळाला. पकडा त्याला." चित्रसेनाचा आवाज नागवर्माच्या कानीं पडला. राक्षस सैनिक नागवर्माला धरण्यासाठीं त्याच्या पाठीमागें धावूं लागला. वाटेंत जे मोठमोठे दगड मिळाले ते उचलून मारूं लागले.

"महाराज ! आपण झाडींत शिरूं या. झाडींत दगड लागणार नाहीं व पळतां येईल." करवीर म्हणाला.

"ठीक आहे ! ठीक आहे !" असा ओरडत नागवर्मा करवीरच्या पाठोपाठ रानांत शिरला. पण तेवढ्यांत उग्राक्षानें फेंकलेली गदा करवीरच्या घोड्याला लागली. त्याचा मागचा पाय मोडला आणि घोडा कोलमडून खालीं पडला. त्याबरोबर करवीर देखील खालीं पडला. पण त्याला फारसें लागलें नाहीं. थोडें खरचटलें असेल एवढेंच. अंग झाडून पुसून तो धनुष्यबाण घेऊन एका झाडाआड जाऊन बसला.

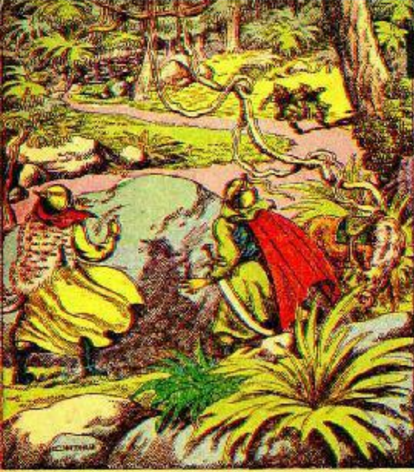
करवीर खालीं पडतांना ओरडला– "महाराज !" नागवर्माचा घोडा थोडा पुढें निघून गेला होता. त्यानें घोड्याला थांबवून मागें वळून पाहिलें. करवीरचा घोडा तडफडत होता. करवीर एका झाडाआड बसलेला होता. राक्षस दूर होते. चित्रसेनाचें सैन्य तर पुष्कळच दूर होतें. त्या झाडींत दगड येऊन लागणें शक्य नव्हतें. नागवर्मा घोडा घेऊन करवीर जवळ आला. करवीर ओरडत "महाराज ! महाराज !" जवळ येऊन उभा राहिला.



"येथें उभें राहण्यांत अर्थ नाहीं. राक्षस आणि सैनिक येण्यापूर्वीं स्वतःच्या बचावासाठीं दूर पळून गेलें पाहिजे." नागवर्मा म्हणाला.

करवीरनें किल्ल्याकडे वळून पाहिलें. त्यांचे कांहीं सैनिक दुसऱ्या वाटेनें पळत येत असलेले दिसले. त्यांना पाहून राक्षस तिकडे वळले. चित्रसेनाचे सैनिक देखील त्यांचा पाठलाग करूं लागले.

नागवर्मा म्हणाला—"करवीर आतां बचाव होणें कठीण. तुझा घोडादेखील मरून पडला आहे. पण तुला एकट्याला येथें



सोडून जायला मी तयार नाहीं. दोघांनीं बरोबरच मरायचें किंवा जगायचें आले. चल दोघे एकाच घोड्यावर जितकें दूर पळतां येईल, पळूं या."

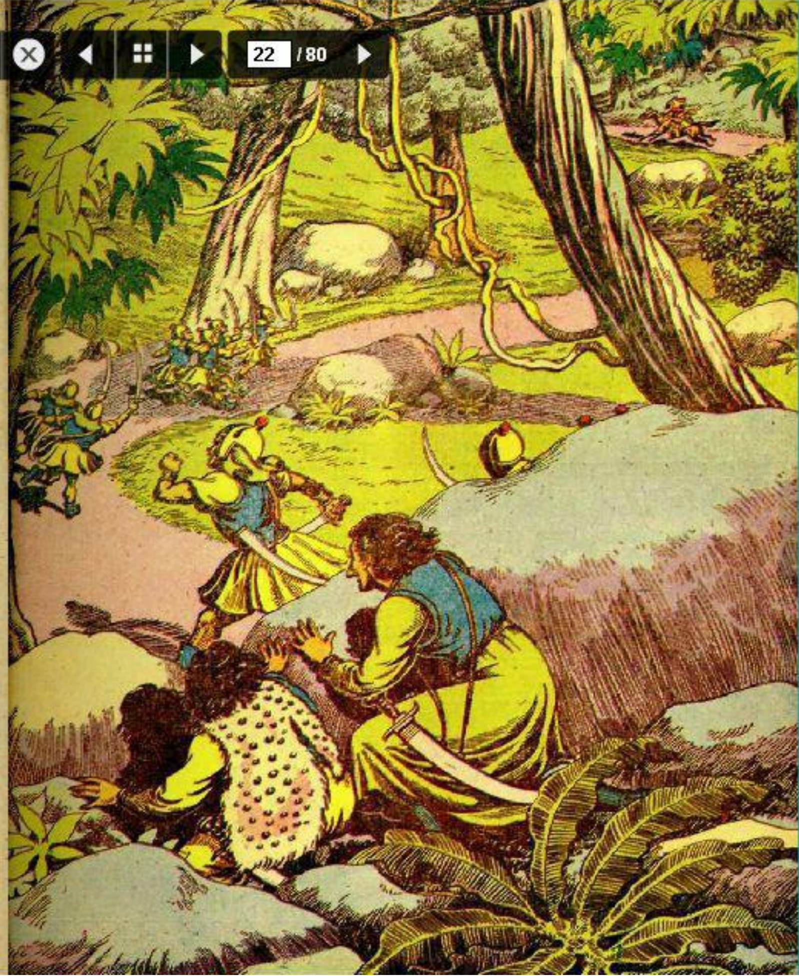
"महाराज! शत्रूनें आपल्याला फसविलें आहे. आपण देखील तेंच करूं या. 'शठे शाठ्यम्' दुसरा उपाय नाहीं. यांना हुलकावणी देऊन आपण दुसऱ्या बाजूनें पळून जाऊं या. पळत येणाऱ्या आपल्या दोघां सैनिकांना आपला घोडा देऊन त्यांना रानांत पळून जायला सागूं या. त्यांना पाहून शत्रूला वाटेल कीं, आपण दोघे पळून जात आहों व ते त्या बाजूला जातील. आपण दुसऱ्याच वाटेनें पळून जाऊं या." करवीर म्हणाला.

करवीरचा सल्ला नागवर्माला पटला. तो घोड्यावरून खालीं उतरला. पळत येत असलेल्या दोघां सैनिकांना बोलावून त्यांनीं घोड्यावर बसून पळायला सांगितलें. त्यांचें शिरस्त्राण काढून घेऊन आपलें त्यांना घालायला दिलें, आणि म्हणाले—"तुम्ही जिकडे वाटेल तिकडे पळा. ते पहा राक्षस व चित्रसेनाचे सैनिक येत आहेत." असें सांगून त्या दोघां सैनिकांना पाठवून दिलें आणि स्वतः दोघे एका खडकाआड उभे राहिले.

दोघां सैनिकांना वाटलें कीं, देव पावला व त्यांनीं भरधांव घोडा सोडला. नागवर्मा करवीरची पाठ थोपटून म्हणाला—"करवीर! तुझें डोकें सुपीक आहे यांत शंका नाहीं. काय पण शक्कल काढलीस! बरें आतां आपण येथून पाय काढला पाहिजे! कोणत्या बाजूला जाऊंया?"

करवीरनें चित्रसेनाचे सैनिक येत असलेले पाहिले व हालचाल केल्याशिवाय आड बसून राहायला खूण केली.

चित्रसेनाच्या सैनिकांनीं एकाच घोड्यावर दोघांना पळत असलेले पाहलें. त्याचें





शिरस्त्राण पाहून व त्यांनाच नागवर्मा व करवीर समजून ओरडले—"तो पहा नागवर्मा! बरोबर करवीर पण बसला आहे. एकाचा घोडा पडला आहे येथें. म्हणून दोघे चालले आहेत एकाच घोड्यावरून. पकडा त्यांना!"

त्यांचा आवाज ऐकून करवीर स्मित करून म्हणाला—"पाहिलेंत महाराज! आपली युक्ति यशस्वी झाली. चला, पश्चिमेकडे आपण पळून जाऊं या."

नंतर नागवर्मा व करवीर झाडीच्या आड लपत छपत चित्रसेनाच्या सैनिकांची नजर चुकवीत दाट रानांत जाऊन पोंचले. तेथें कोणाला हि त्यांचा मागमूस देखील लागणें शक्य नव्हतें.

सैनिकांनीं नागवर्मा व करवीर समजून ज्या दोघांना पकडून आणलें होतें त्यांना चित्रसेन व उग्राक्षासमोर हजर करण्यांत आलें. चित्रसेनानें त्यांना विचारलें—"कोठें गेले तुमचे नायक करवीर आणि नागवर्मा!"

बिचाऱ्यांनीं घडलेलें वृत्त खरें खरें सांगून टाकलें व म्हणाले—"महाराज! आम्हांला काय माहीत कीं, स्वतःचा बचाव करून घेण्यासाठीं त्यांनीं आम्हांला आगींत ढकललें आहे! ते कोठें गेले आम्हांला कांहीं माहीत नाहीं."

तें ऐकून चित्रसेन व उग्राक्ष फार काळजींत पडले. "एकूण आपला सर्व खटाटोप वायां गेला म्हणावयाचा. पण निराश होऊन स्वस्थ बसण्यांत कांहीं हंशील नाहीं." चित्रसेन म्हणाला.

"महाराज! आपण बेफिकीर रहावें. या रानांतून ते कोठें पळतात पाहातों. मी आपलें सर्व राक्षस सैन्य पाठवितों. आमच्या जातीला माणसाचा वास कळतो. सर्व रान

पालथें घालून दोघांना पकडून घेऊन येतों." उग्राक्ष म्हणाला. उग्राक्षाची आज्ञा होतांच राक्षस आपापलीं शस्त्रास्त्रें घेऊन रानांत शिरले.

कांहीं वेळानें चित्रसेनाचा सेनापति परत आला. चित्रसेनानें त्याला आपले वडील तारकेश्वर महाराज यांच्या मदतीसाठी पाठविलें होतें. त्याच्या पाठोंपाठ तारकेश्वर महाराज पण येऊन पोंचले. आपल्या मुलानें स्वतःच्या बळावर कपिलेश्वरचा किल्ला सर केला आहे हें ऐकून तारकेश्वर महाराजांना फार आनंद झाला. पण त्याबरोबरच नागवर्मा सर्वांच्या हातावर तुरी देऊन निघून गेला हें ऐकून थोडें वाईट वाटलें. म्हणाले—

"तो जिवंत राहिला तर आपल्या राज्यांत सुख शांति राहणें शक्य नाहीं. नित्य कांहीं ना कांहीं तरी उपद्रव होतच राहणार. कारण अग्निद्वीपाच्या लोकांशीं त्याचा संबंध आहे. सैन्याची जमवाजमव करून तो पुन्हां येणार नाहीं कशावरून!"

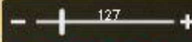
सर्वांच्या मनांत तीच शंका होती. परंतु उग्राक्षाचे अनुयायी त्या दोघांना पकडून आणतील एवढें मात्र सर्वांना वाटत होतें.

चित्रसेनानें आपले वडील तारकेश्वर महाराज व कपिलेश्वरचे महाराज वीरसिंह यांचा



परस्परांशीं परिचय करून दिला. वीरसिंहानें चित्रसेनाच्या उपकाराबद्दल त्याचे आभार मानले व म्हणाला—"चित्रसेनानेंच माझा बचाव केला. नाहींतर मी तरी जीवाची आशा सोडूनच दिली होती. मला राज्याचा मोह नाहीं. सुयोग्य वर पाहून मुलीचें लग्न करून दिलें कीं माझें या जगांतलें काम आटोपलें. सुदैवानें चित्रसेनासारखा वर लाभला आहे. आपली परवानगी असेल तर मी लग्नाची तयारी करतों."

तारकेश्वर महाराजांना कांतिमतीची सुटका चित्रसेनानें केल्याची गोष्ट व दोघांचें




परस्परांवर प्रेम असल्याची गोष्ट सैनिकां-कडून कळलीच होती. म्हणून त्यांनी आनं-दानें आपली संमती दिली.

लग्नाचा मुहूर्त ठरला. विवाहाच्या दिवशीं चित्रसेनानें सर्व सैनिकांना इनमें वाटलीं. उग्राक्षाला कांहींतरी विशेष इनाम देण्याचें ठरवून त्यानें त्याला विचारलें–" उग्राक्षा ! मला तूं जी मदत केली आहेस त्या उप-काराबद्दल तुझा उतराई होणें अशक्य आहे. आम्ही दोघे तुझे फार फार आभारी आहों. या मंगलप्रसंगीं तूं काय वाटेल तें माग मी द्यायला तयार आहें."

"महाराज ! पुन्हां विचार करून बोला ! मी मागेन तें द्यायला तुमच्या मनाला कष्ट होईल." उग्राक्ष म्हणाला.

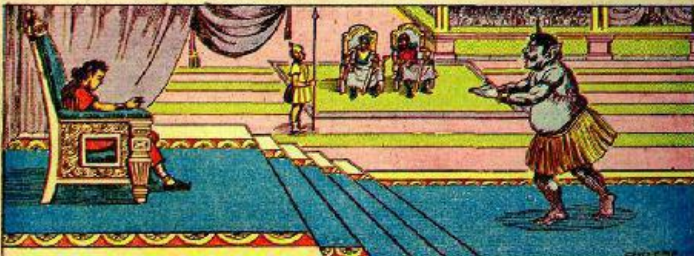
"तसें कांहीं नाहीं उग्राक्ष ! माग, काय वाटेल तें माग." चित्रसेनानें आग्रह केला.

"महाराज ! मागें मी आपणाकडे आपला पहिला मुलगा अठरा वर्षांचा झाल्या-वर द्यायला सांगितलें होतें. पण माझा विचार आतां बदलला आहे. आपण आपलें पहिलें मूल मग तो मुलगा असो अगर मुलगी पांच वर्षांचें झाल्यावर मला द्यावें." उग्राक्ष म्हणाला.

तें ऐकून चित्रसेन किंकर्तव्य विमूढ स्थितींत कांहीं वेळ बसून राहिला. नंतर त्यानें विचार केला कीं, मुलाला दिलें हें पाहिजेच. मग मुलगा मोठा झाल्यावर देण्या-पेक्षां लहानपणींच द्यायला काय हरकत आहे ! असा विचार करून तो म्हणाला–" उग्राक्षा ! ठीक ! तुझी इच्छा मला मान्य आहे !"

उग्राक्षाला परमानंद झाला. त्यानें नम-स्कार केला व म्हणाला–" महाराज ! मी याबद्दल आजन्म आपला ऋणी राहीन."

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]





नवरी मुलगी बदलली....

कोशलदेशाच्या राजाचा एकुलता एक मुलगा कमलाकर हा रूपानें जणुं कांहीं मदनाचा अवतारच होता. कोशलदेशाच्या राजधानींत एक भाट रहात असे. देशाचा राजा व राजघराणें यांचें कीर्तिगान हा एकच धंदा तो करीत असे. तो स्वामिभक्त पण तसाच होता. भ्रमण करीत आपल्या राजाची कीर्ति गात तो विदिशानगरीं आला. तेथें तो एका नृत्यकलेच्या आचार्यांच्या घरीं उतरला.

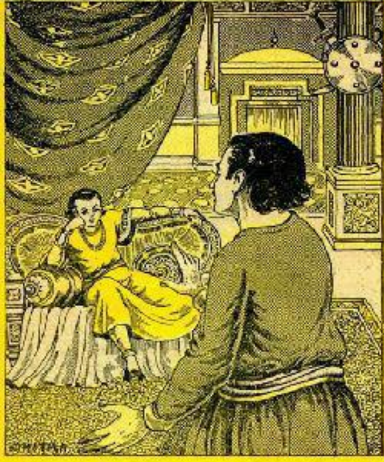
एके दिवशीं तो नृत्याचार्य म्हणाला–"आज राजकन्येचें नृत्य आहे. ती माझी शिष्या आहे. तुला नृत्य पहायला यायचें असेल तर ये." भाट नृत्याचार्यांच्या बरोबर राजसभेंत गेला. राजकन्या हंसावतीचें नृत्य सुरू झालें. तिचें सौंदर्य व नृत्य पाहून रंभा व उर्वशींच्या माना देखील खालीं झाल्या असत्या. भाटाच्या मनांत विचार आला ही राजकन्या आपल्या युवराजां-जोगती आहे.

त्या दिवशीं राजसभा संपल्याबरोबर त्यानें आपल्या उपरण्यावर लिहिलें–" माझ्या चित्र-कलेची बरोबरी करणारा कोणी असेल तर त्यानें पुढें यावें !" आणि राजद्वारांतच बसून राहिला.

राजाची नजर आकर्षण्यासाठींच त्यानें ती युक्ति काढली होती. राजानें त्याला बोलावून राजकन्येच्या महालाच्या भिंतीवर चित्रें काढण्यास त्याला पाठविलें. त्यानें राजकन्या हंसावतीच्या महालांत भिंतीवर कमलाकरचें सुंदर चित्र काढलें.

परंतु त्यानें तें कोणाचें चित्र काढलें आहे हें कोणाला सांगितलें नाहीं. हंसा-वतीनें देखील विचारलें नाहीं. तें चित्र

श्री. पां. ना. नाईक



पाहून ती मुग्ध झाली. परंतु तिला वाटलें कीं चित्रकाराच्या कल्पनेंतलें तें चित्र असावें. मदनाला लाजविणारा हा राजपुरुष जगांत मिळणें अशक्य. ती टक लावून तासन् तास तें चित्र पहात राही.

आपला हेतु पार पडावा म्हणून भाटानें आणखी एक युक्ति केली. त्यानें आपल्या एका मित्राला विदूषकाचा वेषांत राजमहालांत जाऊन चातुर्यानें तें चित्र राजकुमार कमलाकरचें आहे हें राजकन्येच्याचें कानावर घालायला सांगितलें. विदूषक गमती करीत राजमहालांत गेला. राजघराण्यांतले लोक गमती पहायला जमा झाले. राजकन्येच्या महालांत जाऊन त्यानें कमलाकरचें चित्र पाहून जणुं कांहीं स्वतःलाच विचारलें—"अरे! हें तर राजकुमार कमलाकरचें चित्र दिसतें आहे. येथें कसें काय आलें? कोणी काढलें? कोणासाठीं काढलें?"

भाट तेथें होताच. त्यानें विदूषकाला विचारलें—"कायरे तूं पाहिलें आहेस का त्या राजकुमाराला? हें चित्र कल्पनेनें मी काढलें आहे!"

"आला आहे मोठा कल्पनेनें काढणारा! हें तर कोशलदेशाच्या युवराजाचें चित्र आहे!" विदूषक म्हणाला.

अशा प्रकारें अगदीं सहज विदूषकानें आपली कामगिरी बजावली. आजपर्यंत राजकन्या हंसावतीनें इतका सुंदर पुरुष पाहिला नव्हता. त्याचें रूपलावण्य पाहून तिच्या मनांत प्रेमांकुर रुजला व कमलाकराच्या दर्शनासाठीं तिचें मन अधीर झालें.

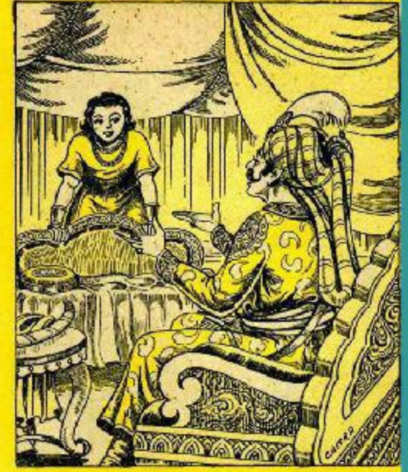
भाट एवढ्यावर थांबला नाहीं. तो स्वदेशीं गेला व त्यानें विदिशानगरीच्या राजकन्येच्या सौंदर्याचें वर्णन केलें. कमलाकराच्या मनांत देखील हंसावती विषयीं प्रेम वाढूं लागलें.

एकदां राजा युवराजाला बोलावून म्हणाला—"युवराज! तूं या देशाचा होणारा राजा! पराक्रम दाखवून राज्य वाढविलेंस तर तुझी कीर्ति अजरामर होईल. अंगदेशाचा राजा आपल्या देशावर स्वारी करण्याचा बेत करीत आहे. तूं तो निघण्यापूर्वीच त्याच्या राज्यावर स्वारी करून त्याचा पराभव कर."

कमलाकरनें विचार केला दिग्विजय करीत विदिशानगरीस जाण्यास छान संधि लाभली आहे. तिचा उपयोग करून कां घेऊं नये. त्यानें आपल्या वडिलांच्या इच्छेप्रमाणें दिग्विजय करण्यास निघण्याचें ठरविलें. तो पराक्रमी होताच. त्यानें अंगदेशावर स्वारी केली व अंगदेशाच्या राजाचा पराभव करून त्याला कैद करून आणलें. नंतर त्यानें आपल्या वडिलांकडे निरोप धाडला कीं, मी दिग्विजय करीत सावकाश राजधानीस परत येईन.

कमलाकर एका मागून एक देश जिंकीत विदिशानगरीजवळ येऊन पोंचला. नगरा बाहेर तळ देऊन त्यानें राजाकडे दूत पाठविले.

हंसावतीच्या वडिलांनीं कोशलदेशाच्या युवराजाचा पराक्रम ऐकलाच होता. तो



नगराबाहेर तळ देऊन बसला आहे हें ऐकून विदिशाचा राजा घाबरला. युद्ध करण्या ऐवजीं संधी करून घेऊन मोकळें व्हावें, असें त्यानें ठरविलें.

पण कमलाकरच्या दूतांनीं युद्धाची किंवा संधीची गोष्ट सोडून हंसावतीला मागणी घातलेली पाहून त्याच्या जिवांत जीव आला. तो लगेच कमलाकरला भेटण्यासाठीं निघाला.

कमलाकरच्या खेम्यांत पोंचल्यावर म्हणाला—"युवराजांनीं स्वतः एवढी तसदी कशाला घेतली? कोणाबरोबर निरोप पाठविला असता तर मी स्वतः कोशलराजाच्या



दरबारीं हजर झालों असतों. माझ्या मुलीचें केवढें भाग्य कीं युवराजांनीं स्वतः तिला मागणी घालावी. माझी मुलगी सुद्धां फार गुणी आहे हो. तिनें लहानपणापासून व्रतें व वैकल्यें करून गौरीची कृपा संपादन केली आहे. तिचा हात गुणच असा आहे कीं, कोणाला कितीहि ताप असो, माझ्या मुलीनें हात लावल्याबरोबर ताप बरा होतो."

विवाह मुहूर्त ठरला. हंसावतीला खरेंच वाटेना. भिंतीवर तिनें मदनाला लाजविणारें रूप पाहिलें होतें. हा युवराज तोच कीं आणखी कोणी दुसरा. वडिलांनीं त्याचें शक्ति सामर्थ्य पाहून मला त्याच्या गळ्यांत बांधून टाकण्याचा विचार तर केला नसेल !!

तिच्या दोन मैत्रिणी होत्या. एकीचें नांव होतें मंजरी व दुसरीचें कलिका. तिनें मंजरीला जवळ बोलावून तिच्या कानांत सांगितलें कीं, तूं जाऊन युवराजांना भेट. भिंतीवर ज्याचें चित्र आहे तोच तो आहे कीं आणखी कोणी, नीट पाहून ये.

मंजरी एका योगिणीचा वेष करून युवराजाला पाहून आली. त्याचें सौंदर्य पाहून ती स्वतःच त्याच्यावर मुग्ध झाली. त्याच्याशीं स्वतःच लग्न करावें असें ठरवून तिनें आपली मालकीण हंसावती हिला सांगितलें कीं, तुझ्या नशिबीं देवानें काय लिहून ठेवलें आहे कोणास ठाऊक ! मी गेलें तेव्हां लोकांनीं त्याला धरून ठेवलें होतें व त्याला खूप मारीत होते. म्हणे त्याच्या मानेवर भूत बसलें होतें तें उतरवीत होते. मग मी त्याच्याशीं काय बोलणार व तो काय बोलणार ?

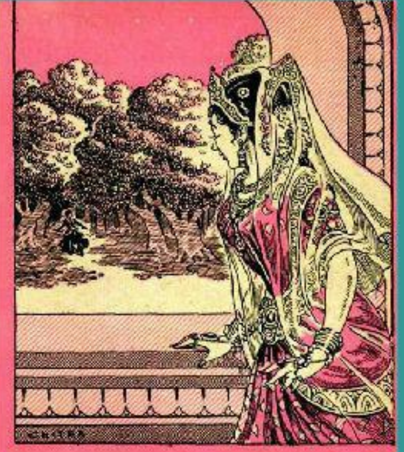
"अगो बाई ! ऐकूनच माझ्या अंगावर शहारे उभे रहात आहेत. त्याची पीडा नको मला. सांग कांहीं तरी उपाय आपली सुटका करून घ्यायला." हंसावती म्हणाली.

"एक उपाय आहे सुटका करून घ्यायला, तुला पटेल तर ! लग्नाच्या वेळीं दुसरी कोणी उभी केली कीं झालें. तिला तुझे कपडे घालून उभें करावें. आपण दोघी कोठें तरी पळून जाऊं." मंजरीनें सुचविलें.

"आणखी कोण कशाला ? तूंच ही जबाबदारी पार पाड. मी आपली साडी चोळी तुला देतें, सर्व दाग दागिने देतें. ऐन वेळीं तूं हे कपडे घालून उभी हो म्हणजे झालें. मी चोरवाटेनें राजवाड्या-बाहेर पळून जाईन." मंजरीच्या बोलण्यावर पूर्ण विश्वास करून बिचारी म्हणाली.

लग्नाच्या दिवशीं हंसावतीच्या खोलींत तिच्याबरोबर मंजरी व कलिका होत्या. मंजरी नवऱ्यामुलीची साडी-चोळी नेसून तयार झालीं हंसावतीनें मंजरीचे कपडे बदलून घेतले.

मंजरी हंसावतीला म्हणाली—"हें बघ ! मुहूर्त अगदीं जवळ येऊन ठेपला आहे. तूं पश्चिमेकडच्या दारानें बाहेर जा. सुमारें एका कोसावर एक मोठें वडाचें झाड आहे. त्या झाडाच्या बुंधाला एक पोकळी आहे. तींत लपून बस. मी तुला येऊन भेटेन." असें सांगून तिनें हंसावतीला पाठवून दिलें.



संध्याकाळची वेळ होती. हंसावती निघून गेल्याची गोष्ट कोणाला कळली नाहीं. एक कोस चालून गेल्यावर तिला वडाचें एक वाळकें झाड दिसलें. खरोखरच त्याच्या खोडाला एक पोकळी होती. पण काळोखांत त्या पोकळींत शिरण्याची तिला गरज भासली नाहीं. या शिवाय तिला भीति पण वाटत होती. म्हणून ती शेजारच्या दुसऱ्याच एका झाडावर चढून मंजरीची वाट पहात बसली.

तिकडे मंजरीनें कलिकाला सांगितलें कीं, राजकुमारीला हा संबंध आवडला नाहीं. म्हणून हा उपाय करावा लागला. परंतु या



बाबतींत या कानाची गोष्ट त्या कानाला कळतां कामा नये. मी तुला आपल्याबरोबर घेऊन जाईन व सुखानें ठेवीन."

वधूला मांडवांत आणण्यांत आलें. रीती-प्रमाणें तोंडावर पदर होता म्हणून तिला कोणी ओळखलें नाहीं. लग्न समारंभ आटोपला. कमलाकर मंजरीला हंसावती समजून तिला घेऊन स्वदेशीं निघाला. त्यानें हंसावतीला पूर्वी कधींच पाहिलें नव्हतें. नवरा बायको अंबारींत बसून पश्चिमेकडील दारानेंच निघालीं. हत्ती त्या झाडाजवळ पोंचल्यावर मंजरीनें कमलाकरला घट्ट आवळून

धरलें, जणुं कांहीं तिला कोणी धरायला येत आहे."

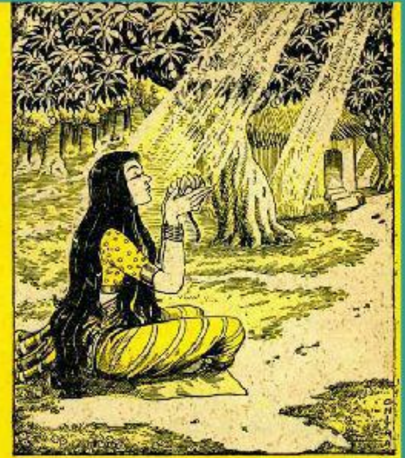
"काय, झालें काय भ्यायला?" कमलाकरनें तिला विचारलें. मंजरी म्हणाली— "कांहीं नाहीं, मला काल एक फार वाईट स्वप्न पडलें. मी याच झाडाजवळ आलें आणि झाडावरून एक भूत उतरून माझ्या मानेवर बसलें. तें मला खाणार इतक्यांत माझ्या नशिबानें तेथें एक ब्राह्मण मांत्रिक आला व त्यानें मला सोडविलें. त्यानें हें झाड जाळून टाकलें होतें. आतां तें पाहून मला भीति वाटत आहे."

तें ऐकून कमलाकरनें आपल्या सैनिकां-करवीं तें झाड जाळून टाकविलें व म्हणाला— "त्या झाडावरून कोणी उतरतांना दिसलें तर त्याला सुद्धां आगींत फेंकून द्या."

झाड जळून गेल्यावर मंजरीला हायसें वाटलें. आतां हंसावतीचें भूत माझ्या वाटेला येणार नाहीं. तिला फार आनंद झाला. कमलाकर तिला घेऊन आपल्या राजधानींत गेला. राजानें त्याचा राज्याभिषेक केला व स्वतः वानप्रस्थाश्रमांत प्रवेश केला. मंजरी आतां पट्टराणी म्हणून कोशलच्या राजवाड्यांत राहूं लागली.

दुसऱ्या झाडावर बसून हंसावतीनें तें सर्व दृश्य पाहिलें व मंजरीनें तिला कसें फंसविलें हे तिच्या चांगलें लक्षांत आलें. पण तिनेंच घाई केली होती व मंजरीच्या बोलण्यावर विश्वास केला होता. स्वतःच्या हातानें लावलेल्या विष-वृक्षाचीं फळें तिलाच चाखावीं लागलीं. तिला फार वाईट वाटलें. तिला जगाचा वीट आला. आत्महत्या करून मोकळें व्हावें असें तिला वाटलें. परंतु कोण जाणें पुन्हां आपलें नशीब उघडेल असा विचार करून तिनें आत्महत्त्येचा विचार मनांतून काढून टाकला. ती रानांत राहून तपश्चर्या करूं लागली. सूर्याची उपासना सुरू केली. फक्त फलाहार करून त्यावरच राहूं लागली.

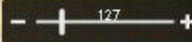
तिकडे कमलाकर एकाएकीं आजारी पडला. त्याला भयंकर ताप आला व तो कमी होण्याऐवजीं सारखा वाढतच गेला. मंजरी भ्याली. हंसावतीच्या हातगुणाची गोष्ट सर्व जगाला माहीत होती. तिच्या प्रयत्नानें कमलाकरचा ताप उतरला नाहीं तर लोकांना संशय येईल. परंतु कमलाकर स्वतः ती गोष्ट विसरून गेला होता. म्हणून तिनें मनाची समजूत घालून घेतली.



पण तिच्या मनांत धाकधूक होत होती. ही कलिका कोणाजवळ बोलली तर! कलिकाचा कांटा दूर करायला व कमला-करचा ताप बरा व्हायला तिनें एक युक्ति योजली.

संधि साधून ती कलिकाला बरोबर घेऊन एका जुन्या पडक्या देवीच्या देवळांत गेली. तें कालीचें देऊळ होतें. तिनें एक बकरा बळी देऊन त्याच्या डोक्याला धुरी दिली. नंतर तिनें कमलाकरचें एक चित्र काढलें व त्या चित्राला साष्टांग नमस्कार करून कलिकाला पण करायला सांगितला. मंजरीचा









काय हेतु आहे हें न ओळखून विचारी कबूल झाली. लगेच मंजरीनें कट्यार काढून तिला मारण्यासाठीं वर उचलली. पण कलिका वेळेवर सावध झाली व उठून मोठ्यानें 'वांचवा वांचवा!' म्हणून ओरडत दूर निघून गेली. जवळपासचे लोक तिचा आवाज ऐकून जमा झाले. त्यांनीं मंजरीला देवळांत पाहिलें. नरबळी देण्याचा ती प्रयत्न करीत होती हें पाहून त्यांनीं तिला खूप बडवून काढलें. ती राजाची राणी आहे हें कोणालाहि माहीत नव्हतें. ते तिला धरून कोतवालाकडे गेले. पण कमलाकरच्यासमोर तिला आणावेंच लागलें नाहीं. त्यापूर्वींच ती गतप्राण झाली.

कलिकेकडून लोकांना व कमलाकरला सर्व वृत्त कळलें. हंसावती जिवंत असणार असें कमलाकरच्या मनाला वाटलें. त्यानें तिच्या शोधार्थ लोक पाठविले. स्वतः कलिका पण बरोबर गेली.

शोध काढीत काढीत लोक त्या रानांत पोंचले व हंसावती जेथें तपश्चर्या करीत होती तेथें येऊन पोंचले.

कलिका बरोबर असल्या कारणानें हंसावतीला ओळखणें कठीण नव्हतें. दोघी मैत्रिणी भेटल्या. कलिकेच्या तोंडीं मंजरीनें तिच्याशीं दगा करून स्वतः राणी व्हायचा कसा प्रयत्न केला हें ऐकून तिला वाईट वाटलें.

नंतर हंसावतीच्या वडिलांकडे निरोप पाठविण्यांत आला. हंसावती कमलाकरच्या सैनिकांबरोबर कोशल देशांत गेली. तिनें स्पर्श केल्याबरोबर कमलाकरचा ताप उतरला. पुन्हां एका सुमुहूर्तावर त्याचें हंसावतीशीं लग्न झालें.

त्यानंतर त्या दोघांचें पुढील आयुष्य सुखाचें गेलें. त्यांच्या राज्यांत नेहमीं सुख व शांतता नांदत होती.





ठकांचा गुरु

बगदाद शहरांत एक श्रीमंत व्यापारी रहात असे. त्यानें जगाचा प्रवास केला होता. पण एका डोंगरी मुलखांतील एका गांवीं तो कधीं गेला नव्हता. तें गांव ठकांचें म्हणून त्या काळीं प्रसिद्ध होतें. त्या गांवाहून परत आलेल्या एका प्रवाश्याची व त्याची गांठ पडली.

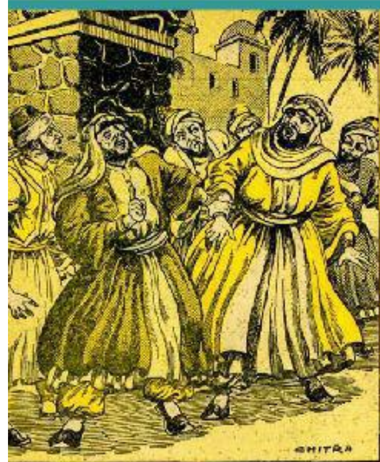
त्यानें त्याला विचारलें—"त्या गांवीं कोणत्या वस्तूचा खप जास्त आहे?" तो म्हणाला—"चंदनाचें लाकूड पुष्कळ खपतें." पण त्या देशांतील लोक, त्यांची राहणी चाली रीती वगैरे संबंधीं त्यानें विचारलें नाहीं व त्यानें स्वतः होऊन कांहीं सांगितलें पण नाहीं.

व्यापारी चंदनाचें लाकूड एका उंटावर लादून त्या गांवीं निघाला. गांवांत प्रवेश करण्यापूर्वी त्याला एक म्हातारी भेटली. ती मेंढरें चरायला घेऊन गेली होती. तिनें व्यापाऱ्याकडे पाहून कोणी परदेशी असावा हें ओळखलें व म्हणाली—"सांभाळून रहा बाबा! या गांवचे लोक भामटे चोर आहेत. ठकविद्येंत प्रवीण! परदेशी लोकांना फंसवून लुबाडणें हाच यांचा धंदा आहे. म्हणून जरा जपून रहा!" असें सांगून म्हातारी निघून गेली.

व्यापारी त्या गांवीं पोंचला तोंपर्यंत चांगला काळोख पडूं लागला होता. गांवाचें फाटक बंद झालें होतें. म्हणून त्याला ती रात्र गांवाबाहेरच काढावी लागली. दुसऱ्या दिवशीं उजाडतांच तो गांवांत गेला. वाटेंत त्याला एक मनुष्य भेटला. त्यानें व्यापाऱ्याला त्याचें नांव गांव विचारलें.

व्यापारी म्हणाला—"मी बगदादचा राहणारा आहें. चंदनाचा व्यापार ह्या गांवीं चांगला चालतो हें ऐकून आलों आहें."

श्री. बा. ल. सोमण



"कोणीं सांगितलें तुला ? अरे आम्ही चंदनाचीं लाकडें सरपण म्हणून वापरतों. सरपणाच्या लाकडाची अशी काय मोठी किंमत येणार आणि त्यांत तुला फायदा तरी काय होणार ?" त्यानें विचारलें. नंतर तो मनुष्य निघून गेला.

तो म्हणाला त्यांत खरें किती व खोटें किती हें देखील कळायला जागा नव्हती. एका धर्मशाळेंत खोली घेऊन रहायचें ठरवून तो धर्मशाळेंत गेला. आंत पाऊल टाकल्या-बरोबर त्याला एक विचित्र गोष्ट दिसली. त्याला चंदनाचीं लाकडें सरपणासाठीं जाळतों म्हणून सांगणारा मनुष्य व आणखी एक मनुष्य आंगणांत चूल पेटवीत होते आणि चंदानाचीं लाकडेंच त्यांनीं चुलींत घातली होतीं. त्यानें विचार केला, तर मग तो म्हणाला तें खरें आहे. आपण उंटावरचीं सगळीं लाकडें विकलीं तरी दोनचार रुपया-पेक्षां जास्त काय मिळणार ?"

जवळ आल्यावर त्या दोघांनीं त्याला विचारलें–"काय हो ! काय माल आणला आहे विकायला ?" चंदन म्हणून कळल्या-वर त्यांनीं त्याची किंमत विचारली.

व्यापारी म्हणाला–"तुम्हीच बोला, काय किंमत द्याल ?"

असा काय मोठा माल आणला आहे तुम्ही ? चंदनाचीं लाकडेंच ना ! काय वाटेल तें मागून घ्या. चंदनाच्या वजनानें वजन करून घ्या !" दोघांपैकीं एक जण म्हणाला.

व्यापाऱ्यानें घासघीस न घालतां सर्व चंदन त्यांना देण्याचें कबूल केलें व गांव पहायला म्हणून निघाला. एतक्यांत एका मनुष्यानें त्याचा हात धरला व म्हणाला– "ह्यानेंच, ह्यानेंच माझा डोळा फोडला."

दोघांमध्यें दंगामस्ती सुरू झालेली पाहून लोक जमा झाले. "तूं कोण कोठला, मला माहीत नाहीं. मी कधीं तुला पाहिलें देखील नाहीं." व्यापारी म्हणाला व हात सोडवून घेण्याचा प्रयत्न केला.

परंतु जमा झालेल्या लोकांनीं डोळा फुटलेल्या माणसाची बाजू घेतली. म्हणाले– "डोळा भरून द्यावा लागेल."

व्यापारी म्हणाला–"मी धर्मशाळेंत उतरलों आहें. भरून देईन." असें सांगून तो पुढें निघून गेला.

या धांवपळींत त्याचा चढाव तुटला. त्यानें एका चांभाराला तो दुरुस्त करून द्यायला सांगितलें.

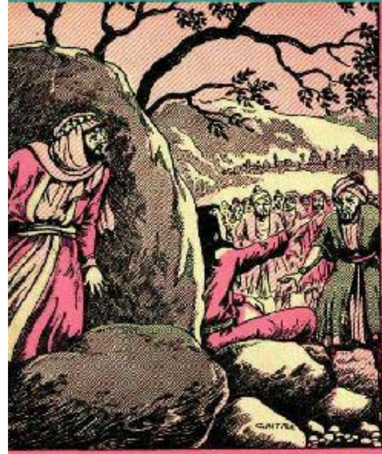
"क्या द्याल ?" चांभारानें विचारलें.

"माझ्या मनासारखें काम केलेंस तर तुला संतुष्ट करीन." व्यापारी म्हणाला. चांभाराकडे चढाव टाकून पलीकडे कांहीं लोक पैसे लावून पत्ते खेळत होते त्याची गंमत पहायला तो गेला. थोड्या वेळानें एकानें व्यापाऱ्याला तो परदेशी आहे हें ओळखून त्याला देखील पैसे लावायला सांगितलें. व्यापाऱ्यानें पैसे लावले व थोड्या वेळानें होतें नव्हतें तें सर्व घालवून बसला. एवढेंच नव्हें तर त्याच्या डोक्यावर कांहीं पैसे बसले. जुगार जिंकणाऱ्यानें त्याला विचारलें–"बोल, समुद्राचें सर्व पाणी पिणार कीं अंगावरचे कपडे काढून ठेवणार दोन्हींपैकीं तुला जें पसंत पडेल तें कर !"



"उद्यांपर्यंत सवड दे. तुझे सर्व पैसे देऊन टाकतों, नाहींतर तूं म्हणशील तें कबूल." व्यापारी म्हणाला.

नंतर तो विचार करूं लागला, त्या म्हातारीनें सांगितलें तें खरें आहे. एकाहून एक भामटा आहे. असा विचार करीत गांवांत हिंडत असतां सुदैवानें त्याला ती म्हातारी एका जागीं भेटली. त्याचें तोंड पाहूनच तिनें ओळखलें कीं, बिचारा सर्व



घाल्वून बसला असावा. तिनें सर्व ऐकून घेऊन तिला जो अनुभव त्या गांवचा आला होता तो तिनें सांगितला आणि म्हणाली—

" पाहिलेंस मी तुला म्हणूनच संभाळून राहायला बजावून सांगितलें होतें. एकाहून एक लुच्चा, चोर व भामटा आहे. अरे या गांवांत एका चंदनाच्या मोळीची किंमत दहा मोहरा आहे. तुला दोनशें मोहरा तरी मिळाल्या असत्या, अजून बिघडलें नाहीं. सावध रहा व मी सांगतें तसें कर. कदाचित तुला सर्व पैसे मिळतील. संध्याकाळीं काळोख पडूं लागला कीं, गांवा बाहेर फाटका जवळच्या झाडाखालीं एक आंधळा भिकारी येऊन बसतो. तो फकीर नसून या गांवच्या सर्व ठकांचा गुरु आहे. सर्व ठक रोज त्याच्याकडे जाऊन त्याचा सल्ला घेतात व त्याप्रमाणें वागतात. तूं लपून त्यांचें बोलणें ऐक. कदाचित कांहीं तरी मार्ग निघेल." म्हातारी म्हणाली.

अजून काळोख पडला नव्हता, व्यापारी गांवाच्या दरवाज्याबाहेर जाऊन म्हातारीनें सांगितलेल्या जागीं दगडाआड मागें उभा राहिला. दगडासमोर एक आंधळा फकीर बसला होता. काळोख पडूं लागल्यावर गांवांतले ठक एका मागून एक येऊं लागले व त्यांनीं दिवसभर काय केलें हें सांगूं लागले. व्यापाऱ्याला फंसविणारे ते चौघे ठक सुद्धां होते. त्यांपैकीं एक जण पुढें येऊन म्हणाला—" फकीरसाहेब, मी एका परदेशी व्यापाऱ्या-कडून चंदनाचें लाकूड सरपणाच्या भावानें विकत घेतलें आहे."

" अरे हो पण कांहीं किंमत ठरलीच असेल कीं नाहीं." फकिरानें विचारलें.

" मी त्याला म्हटलें, चंदनाच्या वजनाची काय वाटेल ती वस्तु मागून घे! त्यानें चंदनाच्या वजनाचें सोनें मागितलें तरी मलाच जास्त फायदा आहे. कारण चंदनाची किंमत जास्त आहे." ठक म्हणाला.

" पण समज त्यानें चंदनाच्या वजनाच्या माशा मागितल्या आणि त्यांतल्या अर्ध्या रानटी मागितल्या तर? आणि त्या सुद्धां अर्ध्या नर व अर्ध्या मादा हव्या म्हटल्या तर?" फकिरानें विचारलें.

तो ठक विचारांत पडला. दुसरा ठक पुढें येऊन म्हणाला—" फकीरसाहेब! मी एका परदेशी व्यापाऱ्याला खूप फंसविलें. मी त्यानेंच माझा डोळा फोडला म्हणून ओरडा केला. मी त्याला म्हटलें कीं तूं माझा डोळा भरून दे नाहींतर तुझ्याजवळ जें कांहीं आहे तें सर्व समोर ठेव."

" मूर्ख आहेस झालें! समज, त्यानें तुला म्हटलें कीं तुझा डोळा भरून देतों. तुझ्या डोळ्याच्या वजना एवढा माझा डोळा काढून देतों तर? तुझा दुसरा डोळा देखील जाईल. त्याचा एकच जाईल. डोळा काढ-ल्याशिवाय तराजूंत घालून कसें वजन करणार?"

नंतर चांभार पुढें आला. त्याचे चढाव माझ्याकडेच आहेत. मी दुरुस्त करून द्यायचें कबूल केलें आहे. तो म्हणाला—



"काम पाहून मजुरी देईन. तुला संतुष्ट करून पाठवीन असें म्हणाला."

"तुला अकल कोठें आहे? अरे तो तुला दोन दिडक्या देखील देणार नाहीं. तो म्हणेल, काय काम केलें आहेस? माझा चढाव घाण करून ठेवला आहेस. पण तुला संतुष्ट करून पाठवीन असें म्हटलें होते ना? खरें तर सांग, आपल्या सुलतानाचे सर्व शत्रु मारले गेले, कळलें का तुला? मनाला खरें वाटलें कीं नाहीं? तुला होकारच द्यावा लागेल! नकार दिलास तर फांशी!"

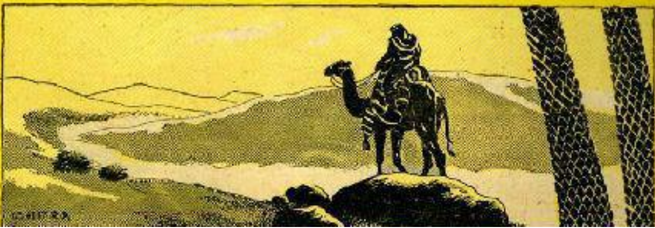
शेवटीं जुगारी ठक आला आणि म्हणाला—"मी एका परदेशी व्यापाऱ्याला जिंकलें आहे. मी त्याला म्हटलें कीं समुद्राचें सर्व पाणी जरी पिऊन दाखव नाहींतर तुझ्याजवळ जें कांहीं असेल तें समोर ठेव."

"तो तुला एक कवडी देखील देणार नाहीं. तो म्हणेल, भांड्यांत भरून दे, मी सर्व पितों तर!" तुझ्या तंगड्या तुझ्याच गळ्यांत अडकतील कीं नाहीं!" फकिरानें विचारलें.

व्यापाऱ्यानें सर्व ऐकून घेतलें. म्हणून दुसऱ्यादिवशीं कोणी त्याला फंसवूं शकला नाहीं. सर्वांनीं शेरास सव्वाशेर भेटलेला दिसतो आहे. असें मानून त्याच्या समोरून पाय काढला.

नंतर त्यानें चंदन सोन्याचा भावानें विकलें. त्याला खूप पैसा मिळाला. त्यानें त्या गांवांत आपल्या गांवीं नेण्यासारख्या वस्तु विकत घेतल्या गांवांत पाहण्यासारखें जें कांहीं होतें तें पाहून घेतलें आणि त्या म्हातारीला भेटला. त्यानें म्हातारीचे आभार मानले. तिला शंभर मोहरा बक्षीस दिल्या आणि तिचा निरोप घेऊन आपल्या गांवीं निघून गेला.

त्यानें पुन्हां या गांवांत पाऊल टाकायचें नाहीं असें मनाशीं ठरविलें.





* मजुरी *

एका गांवीं भीमू नांवाचा एक तरुण मुलगा होता. लहानपणींच त्याचे आई वडील वारले. त्याच्या आजीनें त्याला लहानाचा मोठा केला. ब्रह्मदेवानें जेव्हां अकल वाटली तेव्हां तो गैर हजर होता. पण शक्ति वाटली तेव्हां हजर होता. दोघे तिघे गैर हजर होते त्यांची शक्ति सुद्धां देवानें त्यालाच दिली होती. सर्व त्याला भीमू म्हणत.

त्याच्या आजीनें विचार केला कीं अशा मुलाला कोणत्या तरी कामांत गुंतवलें नाहीं तर त्रास होईल. म्हणून म्हातारीनें भीमूला कामाच्या शोधांत जायला सांगितलें. तिनें निरोप देतांना त्याला उपदेश केला—

"बोलल्या शिवाय काम करावें, भांडणा शिवाय मजुरी घ्यावी. जें काम घ्यावें तें मन लावून करावें. जें कांहीं घ्यायचें ओंजळ भरून घ्यावें."

आजीनें सांगितल्या प्रमाणें भीमू कामाच्या शोधार्थ निघाला. वाटेंत त्याला एका घरासमोर एक सभ्य मनुष्य भेटला. भीमू त्याला म्हणाला—"मी काम शोधायला आलों आहें. मला बोलल्याशिवाय काम देणारा आणि भांडण केल्याशिवाय मजुरी देणारा मनुष्य पाहिजे आहे."

त्या माणसानें भीमूला एकदां आपादमस्तक पाहून ओळखलें कीं बळी आहे. त्यानें त्याला एक सरडा दाखविला व म्हणाला—"तो पहा तुला बोलावितो आहे. बोलल्याशिवाय तो तुला काय सांगेल. भांडण केल्याशिवाय त्याच्याकडून मजुरी घे."

भीमूनें सरड्याकडे पाहिलें. तो मान हलवीत होता. भीमूला वाटलें, बोलल्याशिवाय हा बोलवीत आहे. बोलल्याशिवाय काम करायला तो देईल. तो त्या सरड्याजवळ







गेला. सरडा भीमूला पाहून भिऊन जमिनींत बिळांत शिरला. भीमूनें विचार केला, हें त्याचें घर असावें. तो सहज आंत गेला पण आपण कसें आंत जायचें ?"

त्यानें बिळाजवळ एका दगडानें खूण केली. कुदळ फावडें घेऊन तो बीळ मोठें करूं लागला. तो संध्याकाळपर्यंत काम करीत राहिला. खणत असतां त्याला खण्ण असा आवाज ऐकूं आला. जास्त खणून पाहिलें तर एक तांब्याचें सोन्याचीं नाणीं भरलेलें पात्र.

भीमूनें विचार केला, "ओहो, मला त्यानें दिलेलें काम संपलें असावें. भांडण केल्या शिवाय त्यानें मजुरी दिली असावी. त्याच्या आजीनें त्याला जें कांहीं घ्यायचें ओंजळ भरून घ्यायला सांगितलें होतें. म्हणून त्यानें भांड्यांतलीं ओंजळ भरून नाणीं घेतलीं व भांडें पुन्हां खड्ड्यांत ठेवून घरीं निघून गेला."

सोन्याचीं नाणीं पाहून आजीचे डोळे दिपून गेले. "इतकें सोनें तुला कोठें मिळालें बाबा ?" आजीनें विचारलें व तें ऐकून म्हातारीनें विचारलें, "कोठें आहे तो खड्डा व कोठें आहे तें भांडें ? वेडा कुठला !"

त्या काळोख्या रात्रीं म्हातारी भीमूबरोबर पुन्हां त्या जागीं गेली. तिनें नातवाला तें मोहरांनीं भरलेलें भांडें उचलून घ्यायला सांगितलें आणि घरीं गेली. नंतर ती म्हणाली—"हें भांडें व ह्यांत सांपडलेल्या सोन्याच्या नाण्यांविषयीं कोणाला चकार शब्द सांगूं नकोस. तुझ्या लग्नाच्या वेळीं या सोन्याचा उपयोग होईल.

त्यानें फक्त होकारार्थी मान हलविली.

(पुढल्या महिन्यांत अशीच एक गंमत)





अकल्पित लग्न

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला. प्रेत खांद्यावर काढून घेतलें आणि स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां नेहमींप्रमाणें प्रेतांत बसलेला वेताळ बोलूं लागला—"राजा ! ह्या अर्धरात्रीच्या वेळीं तूं दुसऱ्यासाठीं इतके कष्ट सहन करीत आहेस. यांत मला तरी असें वाटतें कीं, हा सर्व तुझ्या पूर्वजन्मीं केलेल्या कर्माचा योग आहे. पूर्वजन्मींचें कर्मफळ भोगावें लागतेंच. म्हणूनच सुप्रहर नांवाच्या एका तरुण कोळ्याचें एका राजकन्येवर मन गेलें आणि त्यामुळें तो स्वतःच्या प्राणास देखील मुकला. कंटाळा येऊं नये म्हणून मी तुला ती गोष्ट सांगतों. ऐक." त्यानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

फार पूर्वी राजगृह येथें मलयसिंह नांवाचा एक धर्मभीरु राजा राज्य करीत असे. त्याला जीव कीं प्राण एकुलती एक मुलगी होती.

वेताळाच्या गोष्टी



तिचें नांव मायावती होतें. ती नक्षत्रासारखी सुंदर होती.

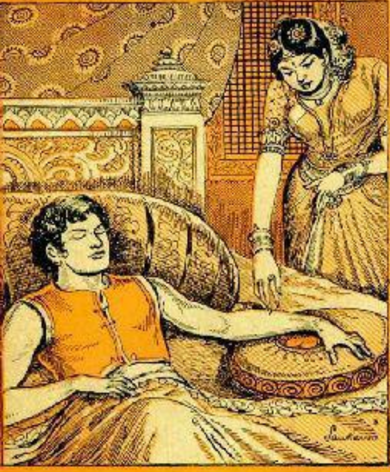
एकदां ती आपल्या सखींबरोबर उद्यानांत विहार करीत असतां सुप्रहर कोळ्यानें तिला पाहिलें. तिचें अप्रतिम सौंदर्य पाहून तो मुग्ध झाला. राजकन्येशीं कोळ्याचें लग्न कसें होणार ? गिड्ड्या माणसानें आभाळाला हात लावण्या इतकेंच अशक्य. हें सर्व कळत असूनहि त्यानें तिच्याशींच लग्न करण्याचें आपल्या मनाशीं ठरवून टाकलें. रात्रंदिवस त्याच्या मनांत तिचाच विचार येई. त्यानें आपला कामधंदा सोडला व जेवणखाण देखील सोडलें. त्याच्या म्हाताऱ्या आईला कळेना. 'झालें तरी काय या मुलाला !' म्हातारीनें प्रेमानें पाठीवर हात फिरवून विचारलें–"तूं दिवसभर बसून राहतोस. खातपीत नाहींस काम करीत नाहींस. रात्रभर अंथरुणावर तळमळत पडून असतोस. झालें तरी काय तुला ?"

सुप्रहरनें कांहीं एक लपविल्याशिवाय सर्व कांहीं आपल्या आईला सांगून टाकलें. म्हातारी मोठी हिंमतीची बाई होती. म्हणाली–"एवढेंचना ? तुझी इच्छा पुरी करण्याचें माझ्याकडे लागलें. तूं घासभर खाऊन घे बरें !" आईच्या या प्रेमळ शब्दांनीं सुप्रहरच्या मनाला विश्वास वाटला व तो त्या दिवशीं जेवला.

त्यानंतर म्हातारी एका टोपलींत उत्तमोत्तम मासे घेऊन राजवाड्यांत गेली व राजकुमारीला भेट घेऊन आलें आहे असा नोकरांतर्फे निरोप पाठविला. राजकुमारीनें तिला आंत बोलाविलें. सुप्रहरच्या आईनें भेट समोर ठेवली व नमस्कार करून निघून गेली.

त्या दिवसापासून ती रोज उत्तम मासे आणून राजकुमारीला देऊं लागली. माया-





वतीला हें सर्व पाहून आश्चर्य वाटलें. तिनें एकदां तिला विचारलें—"मला वाटतें, मनांत कांहीं तरी इच्छा ठेवूनच तूं रोज हे मासे आणून देत असावीस. मग सांगत कां नाहींस, तुला काय हवें तें? मी तुझी इच्छा शक्यतों पुरी करीन."

"राजकन्येनें अभयदान दिलें तर मी हळूंच अगदीं कानांत काय तें सांगीन." म्हातारी कोळीण म्हणाली.

मायावतीनें अभयदान दिल्यावर म्हातारीनें संकोच करीतच कानांत सांगितलें कीं, माझा मुलगा तुला पाहिल्यापासून तुझ्या प्रेमानें वेडा झाला आहे. तूं फक्त एकदांच आपल्या बोटानें त्याच्या हाताला स्पर्श केलास तरी पुरे." तें ऐकून राजकन्येला राग येण्या ऐवजीं हंसू आलें. पण तिनें वचन दिलें होतें, म्हणून ती म्हणाली—"तूं आपल्या मुलाला घेऊन ये."

म्हातारी आनंदानें घरीं गेली. तिनें मुलाला चांगले कपडे करून निघायला सांगितलें. दोघे राजवाड्यांत पोंचल्यावर राजकन्येनें कोळ्याला एका जागीं झोंपायला सांगितलें. त्याला अर्धवट झोंप लागल्यावर राजकन्या आली व त्याच्या हाताला बोटानें स्पर्श करून निघून गेली.

सुप्रहर स्वप्नें पहात होता. राजकन्या बोटानें स्पर्श करून निघून गेल्यावर त्याची झोंप मोडली. स्वप्नांत तो तिच्याशीं किती किती बोलला! पण जागेपणीं तिला समोर न पाहून तो तिच्या मोहानें खरोखरींच वेडा झाला आणि वेडेपणांतच बेशुद्ध होऊन मरण पावला.

तें ऐकून मायावतीला फार वाईट वाटलें. तिनें आपल्या वडिलांना घडलेला सर्व वृत्तांत सांगितला व म्हणाली—"मी त्याच्याबरोबर सती होणार!" राजानें तिला अनेक प्रकारें समजावून सांगितलें. पण मायावतीनें आपला विचार सोडला नाहीं. राजाला काय करावें कांहींच सुचेना. त्यानें स्नान केलें व शंकराच्या देवळांत जाऊन देवाजवळ आपलें गाऱ्हाणें सांगितलें. म्हणाला—"देवा तुझ्या कृपेनेंच ही मुलगी मला मिळाली. आतां या संकटांतून तूंच कांहीं मार्ग काढलास तर निभेल."

तेव्हां आकाशवाणी झाली—"राजन्! तुझी मुलगी मागच्या जन्मीं या कोळ्याची बायको होती. मागच्या जन्मीं हा कोळी जलधर नांवाचा एक ब्राह्मण होता. त्याचे वडील वारल्यावर त्याच्या नातेवाइकांनीं त्याला फंसवून त्याचें सर्व धन लुबाडून घेतलें. म्हणून जलंधरला संसाराचा वीट आला. तो आपल्या बायकोबरोबर गंगाकाठीं येऊन हरिभजन करूं लागला. त्यांना कधी कधीं चार चार पांच पांच दिवस कांहीं खायला प्यायला न मिळे. मरणासन्न पडला असतां त्याचें मन कोळ्याच्या टोपलीकडे गेलें. म्हणून त्याला या जन्मीं कोळ्याच्या पोटीं जन्म घ्यावा लागला. त्याच्या बायकोनें पातिव्रत्य धर्माचें पालन करून नवऱ्याची पुष्कळ सेवा केली होती. म्हणून ती या जन्मीं तुझ्या घरीं जन्मास आली. आतां कोळ्याला



वांचवण्यास एकच उपाय आहे. तुझ्या मुलीनें आपलें अर्धें आयुष्य कोळ्याला द्यावें व त्याच्याशीं लग्न करण्यास तयार व्हावें. तर कोळी पुन्हां जिवंत होईल."

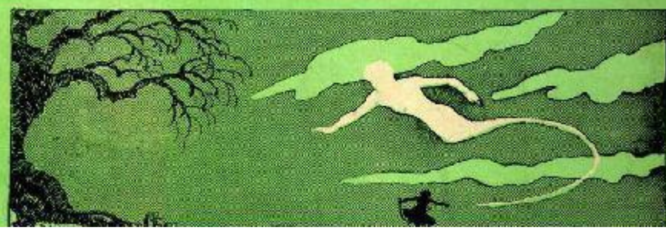
राजा घरीं आला. त्याचें मन मानीत नव्हतें. पण मुलीला वांचवण्यासाठीं त्यानें जी आकाशवाणी ऐकली होती ती सांगून टाकली. मायावती तयार झाली. सुप्रहर जिवंत झाला. त्याचें राजकन्येशीं लग्न झालें व तोच राज्याचा वारस पण झाला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—"राजा! मला एक शंका आहे. मायावतीनें वचन दिल्याप्रमाणें कोळ्याच्या अंगाला स्पर्श केला. पण त्याच्याबरोबर सती होण्याचा हट्ट तिनें कां धरला? तिचें त्याच्यावर प्रेम होतें म्हणून, कीं तिच्यामुळेंच तो प्राणास मुकला म्हणून, कीं मागच्या जन्मीं ती त्याची बायको होती म्हणून? उत्तर माहीत असून दिलें नाहींस तर परिणाम माहीतच आहे तुला? तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर आदळतील."

विक्रमार्क म्हणाला—"मायावती कोळ्याला खास प्रेम करूं लागली होती. पूर्वजन्मीच्या गोष्टी आठवून त्याला पति मानूं लागली असती तर नुसत्या बोटानें त्याच्या हाताला स्पर्श करून त्याच्या मृत्यूला ती कारण कां झाली असती? फक्त वचन पालन केल्यामुळें जर तो मेला तर त्याची जबाबदारी तिच्यावर नव्हती. तो जिवंत असतांनाच तिनें त्याला मनानें वरलें असावें. म्हणूनच ती आपलें अर्धें आयुष्य देऊन त्याच्याशीं लग्नाला तयार झाली."

अशा प्रकारें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेताबरोबर अदृश्य झाला व पुन्हां झाडाच्या फांदीला लोंबकळूं लागला.

(कल्पित)





❋ प्रतिज्ञा पूरी केली ❋

काश्मीर देशाचा युवराज शिकारीहून परत येत असतां वाटेंत त्याला एक तेल्याची तरुण मुलगी दिसली. ती तीळ वाळत घालून राखण करीत उभी होती. युवराजाला तिची थोडीशी थट्टा करावीशी वाटली. त्यानें विचारलें—"तूं तिळांत जन्माला आलीस, तिळांतच वाढलीस अन् वर तेल्याची मुलगी आहेस, तर मग सांग बरें तिळाच्या पानाहून लहान पान कोणत्या झाडाचें असतें?"

हा युवराज आपल्या कुळाचा अपमान करीत आहे असें वाटलें त्या मुलीला. तिनें उत्तरादाखल युवराजालाच प्रश्न विचारला—"फुलांत जन्माला येऊन, फुलांतच वाढून भूपाल म्हणविणाऱ्या युवराजा! दोनच पाकळ्यांच्या फुलाचें नांव तर सांग, पाहातें!"

तो प्रश्न ऐकून घमेंडखोर युवराजाला राग आला. म्हणाला—"तेल्याची पोर तूं. लहान तोंडीं मोठा घास घेत आहेस. तुला अकलेचें अजीर्ण झालेलें दिसतें आहे. थांब, तुझ्याशीं लग्न करून तुला आयुष्यभर तुरुंगवास भोगायला लावलें नाहीं तर नांवाचा युवराज नाहीं मी."

"युवराज! आपल्या घमेंडींत हट्टानें तूं माझ्याशीं लग्न करून घेऊन मला आपली पट्टराणी करून न घेतां मला तुरुंगांतच ठेवलेंस तर मी देखील सांगून ठेवतें, माझ्या पोटीं तुला छान बडवून काढणारा मुलगा जन्मास येईल. विसरूं नकोस!" तेल्याची मुलगी म्हणाली.

युवराज रागारागानें घरीं गेला. तो कोणाशीं कांहीं एक बोलला नाहीं, जेवला नाहीं. एका कोपऱ्यांत विचार करीत बसून



राहिला. राजानें त्याला येऊन विचारलें– "बाळ! तूं शिकारीहून परत आलास. बराच वेळ झाला येऊन. पण जेवलास कां नाहीं अजून?"

"माझ्या मनांतली इच्छा पुरी होईपर्यंत तोंडांत पाणी घालायचें नाहीं अशी मी प्रतिज्ञा केली आहे." युवराज म्हणाला.

"अशी प्रतिज्ञा तरी काय केली आहेस ऐकूं दे तरी!" राजानें विचारलें.

तेव्हां शिकारीहून परत येत असतां तेल्याच्या मुलीशीं झालेला संवाद सांगून तो म्हणाला–"मी त्या घमेंडखोर तेल्याच्या मुलीशीं लग्न करून तिची खोड मोडणार आहें."

"असला वेडेपणा करून कसें चालेल? कूळगोत्र कांहीं पाहिलें पाहिजे कीं नाहीं?" राजानें समजूत घालण्याचा यत्न केला.

युवराज म्हणाला–"त्या मुलीशीं लग्न करून द्यायला तुम्ही तयार नसाल तर मी परदेशीं निघून जाईन."

शेवटीं नाइलाजानें राजाला कबुली द्यावी लागली. मुलाच्या लहरीपणासमोर त्याला हात टेंकावे लागले.

राजा स्वतः तेल्याच्या घरीं गेला, त्याच्या मुलीला मागणी घातली व मुहूर्त देखील ठरवून आला. ठरलेल्या मुहूर्तावर लग्न समारंभ निर्विघ्न पार पडला. या अवधींत युवराजानें आपल्या वाड्याच्या उद्यानांत एक छोटे खानी राजवाडा बांधवला. त्यांत त्यानें आपल्या बायकोला ठेवलें व त्या राजवाड्यावर सतत पाहारा ठेवला. बायकोच्या सेवेला एक दासी मात्र ठेवली. एकूण त्यानें आपल्या प्रतिज्ञेप्रमाणें बायकोला तुरुंगवास भोगायला लावलें.

तेल्याची मुलगी तरी कांहीं कमी नव्हती. तिनें देखील आपली प्रतिज्ञा पुरी करण्यासाठीं उपाय करण्याचें ठरवून दासीकडून वडिलांकडे निरोप पाठविला व आपल्या माहेरच्या घरापासून तर तिच्या तुरुंगवजा वाड्यापर्यंत एक चोर वाट खणून तयार करविली. त्या वाटेनें ती माहेरी जाऊं येऊं लागली.

तिच्या सांगण्यावरून तिचे वडील एका जादुगाराला व डोंबाऱ्याला बोलावून घेऊन आले. त्यांच्या राहण्या जेवण्याची व्यवस्था तिनें आपल्या वडिलांकडेच करविली. तिनें सतत तीन वर्षें मेहनत करून त्यांच्याकडून मंत्रविद्या व डोंबऱ्याचें काम उत्तम प्रकारें शिकून घेतलें.

नंतर तिनें आपल्या डोंबारी गुरूला सांगितलें, आपण आपला खेळ राजाला दाखविला पाहिजे म्हणजे राजा खूप इनाम देईल.

दुसऱ्या दिवशीं डोंबारी आपल्या शिष्यिणीला बरोबर घेऊन राजवाड्यांत गेला. तेथें त्यानें तिच्याकडून निरनिराळीं कामें करवून दाखविलीं. बांबूवर चढून तिनें जी कसरत करून दाखविली ती पाहून तिच्या लवचिक शरीर काठीची सर्वांनीं वाखाणणी केली. युवराज तर इतका खूष झाला कीं ती ज्यावेळीं बांबूवर चढून काम करीत होती तेव्हां



त्यानें मध्येंच डोंबाऱ्याला बोलवून खेळ बंद करविला व म्हणाला–"इतक्या निर्दयपणानें आपल्या मुलीचा जीव धोक्यांत कां घालतोस? फक्त पोटासाठीं? आज तिला माझ्याकडेच राहूं दे! मी तिला पुष्कळ इनाम देऊन पाठवीन."

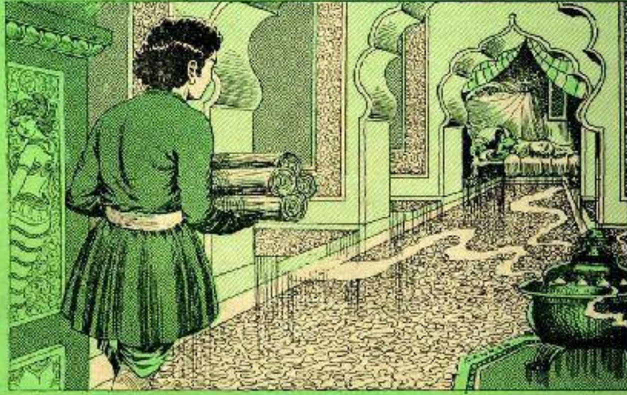
युवराजाच्या मर्जी विरुद्ध डोंबारी काय करणार? तेल्याच्या मुलीला सुद्धां तेंच हवें होतें. ती युवराजाबरोबर त्याच्या उद्यानांत गेली. ती त्याचीच बायको होती. परंतु तीन वर्षांत दोघांची भेट नव्हती. म्हणून स्वतःच्या बायकोला देखील युवराज ओळखूं शकला

नाहीं. ती रात्र दोघांनीं उद्यानांतच काढली. जातांना युवराजानें आपल्या हातांतली अंगठी तिच्या बोटांत घातली.

तेल्याच्या मुलीची म्हणजे युवराजाच्या बायकोची इच्छा पूर्ण झाली. कालक्रमानें यथावेळीं तिला मुलगा झाला. परंतु युवराजाला या गोष्टीची कल्पना देखील नव्हती. कारण त्याच्या कल्पनेनें त्याची बायको उद्यानांतल्या महालांतच होती. चोर वाटेनें ती आपल्या माहेरी जाई येई. माहेरीच तिचा मुलगा लहानाचा मोठा झाला. सर्व विद्या शिकून तो पारंगत झाला. तिची प्रतिज्ञा फक्त अर्धीच पुरी झाली होती. तिला युवराजापासून मुलगा झाला. पण त्याच्याकडून युवराजाला चोप देवविणें बाकी होतें. तिनें ती अर्धी प्रतिज्ञा पुरी करण्यासाठीं आपल्या मुलाची मदत घेतली. तिनें आपल्या मुलाला सर्व नीट समजावून सांगितलें.

तो रानांत जाऊन राहूं लागला. तेथें एक म्हातारी होती. तिचीं गुरें तो चरायला घेऊन जाई. म्हातारी त्याला दोन वेळ जेवायला वाढी.

एकदां रात्रीं आईनें मिळविलेल्या मंत्रबळानें तो राजवाड्यांत शिरला व सरळ



आपले वडील युवराज यांच्या खोलींत गेला. त्यानें युवराजांच्या नाकासमोर एक मादक मुळी धरली व ते बेशुद्ध आहेत हें पाहून त्यांच्या पलंगाचे चारही पाय काढून घेतले आणि त्यांच्या जागीं बरोबर आणलेले केळीचे खांब लावून ठेवले. नंतर युवराजांच्या अंगावरले सर्व दागिने काढून घेतले आणि नदीकाठीं वाळूंत लपवून ठेवून दिले. रात्रीं परत म्हातारीच्या झोंपडींत जाऊन झोपला.

उजाडल्यावर युवराजांच्या महालांत चोरी झाल्याची बातमी गांवभर पसरली. मंत्र्यानें कोतवालाला चोराचा शोध लावण्यास सांगितलें. त्या दिवशीं रात्रीं स्वतः मंत्र्याच्या घरीं चोरी झाली. मंत्र्याच्या बायकोचे सर्व दागिने चोरीला गेले. मंत्र्यानें कोतवालाला ताकीद दिली कीं, दोन दिवसांत चोराला धरून आणलें नाहीं तर शिक्षा केली जाईल.

कोतवालाला एक लग्न झालेली मुलगी होती. तिचा नवरा लहानपणींच परदेशीं गेला होता. युवराजाच्या मुलाला ही गोष्ट कळली. त्यानें कोतवाल व त्याची बायको दोघांसाठीं कांहीं कपडे बाजारांत जाऊन विकत घेतले आणि कोतवालाच्या शेजारच्या घरीं जाऊन विचारलें–"माझे सासरे कोतवाल कोठें राह-





तात, माहीत आहे का आपल्याला?" त्यांनीं त्याला कोतवालाच्या घरीं पोंचतें केलें.

त्या दिवशीं कोतवाल चोराच्या शोधार्थ निघाला तेव्हां युवराजाच्या मुलानें त्याला विचारलें—"कोठें निघालांत?" चोराला पकडायला म्हणून कळल्यावर त्यानें बरोबर येण्यासाठीं परवानगी मागितली.

ते हमरस्त्यानें चालले होते. एका जागीं एक लाकडी सांपळा पाहून त्यानें कोतवालाला विचारलें—"हें काय?"

"चोराला या सांपळ्यांत ठेवायचें आहे. त्याला आंत ठेवून खिळा ठोकला कीं त्याला बाहेर येतां येणार नाहीं." कोतवाल म्हणाला.

"मी जरा आंत जाऊन पाहातों, चोराला बाहेर येतां येतें कीं नाहीं." मुलगा म्हणाला.

कोतवालानें विचार केला, जांवई इतक्या वर्षांनीं परदेशांतून परत आला आहे. त्याला आंत पाठविणें बरोबर दिसणार नाहीं. म्हणून तो म्हणाला—"नको मी आंत जाऊन दाखवितों." त्याप्रमाणें तो आंत गेल्यावर मुलानें खिळा ठोकला. कोतवाल सांपळ्यांत सांपडला. नंतर मुलगा म्हणाला—"खिळा येत नाहीं. आतां काय करूं?"

"घरीं जाऊन सासुबाईंकडून कुऱ्हाड-करवत जें मिळेल तें मागून घेऊन ये." कोतवाल म्हणाला.

मुलगा कोतवालाच्या घरीं गेला आणि कोतवालाच्या बायकोला म्हणाला—"मामांना राजाचे शिपाई धरून घेऊन गेले आहेत. ते घराची झडती घ्यायला येणार आहेत. घरांतले दाग दागिने जपून कोठेंतरी ठेवायला मामांनीं मला धाडलें आहे."

"घरांत कोठें लपवूं? मी तुला सर्व दाग दागिने काढून देतें. तूंच कोठें ते नेऊन ठेव." कोतवालाची बायको म्हणाली. तिनें घरांतले आणि स्वतःच्या व मुलीच्या अंगावरचे सर्व दागिने काढून एका पिशवींत घातले आणि पिशवी आपल्या जांवयाच्या हातीं देऊन त्याला पाठवून दिलें. तो ते दागिने नदी कांठीं लपवून घरीं निघून गेला.

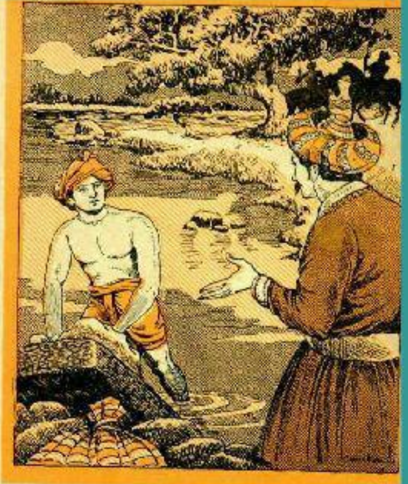
सकाळीं शिपायांनीं कोतवालाला सोडविलें. घरचे सर्व दागिने त्यानें लांबविल्याचें ऐकून कोतवालाला फारच राग आला. तो मंत्र्याला सर्व वृत्तांत निवेदन करून म्हणाला—"हातावर तुरी देऊन तो पळून गेला हो."

तें ऐकून मंत्र्याला आश्चर्य वाटलें. म्हणाला—"बिलंदर चोर दिसतो आहे." नंतर मंत्री राजाकडे जाऊन म्हणाला—"हें काम इतर लोकांकडून होण्यासारखें नाहीं. मी स्वतः जाऊन धरून आणतों त्याला."

त्या दिवशीं रात्रीं मुलानें धोब्याचा वेष केला. तो कपड्यांचें एक मोठें गांठोडें घेऊन धोबी घाटावर जाऊन कपडे धुवूं लागला.

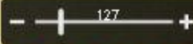
मंत्री घाटावर येऊन विचारूं लागला—"अरे! इतक्या रात्रीं तूं कपडे धुतो आहेस?"

"काय करूं? थोड्या वेळानें चोर येऊन कपडे घेऊन जातील. त्यांचेच कपडे आहेत हे. दिवसां नाहीं येत ते." मुलगा म्हणाला.



"चोराला धरायचें असेल तर मी सांगतों तसें करा. तुम्ही व तुमचे शिपाई जवळपास दिसले तर चोर या बाजूला येणार देखील नाहींत. म्हणून तुम्ही शिपायांना दूर जाऊन लपून बसायला सांगा." मुलगा म्हणाला. नंतर त्यानें एक मोठें टोपलें दाखविलें आणि म्हणाला—"तुम्ही यांत बसून रहा. मी हाक मारल्याबरोबर बाहेर येऊन चोरांना नीट पाहून खूण करा. शिपाई येऊन त्यांना धरतील."

मंत्र्याला वाटलें, आतां चोर हातांतून कसा निसटतो तें पाहातों. त्यानें शिपायांना






दूर जाऊन लपून बसायला सांगितलें व स्वतः टोपल्यांत जाऊन बसला. मुलानें टोपल्यावर दोन मोठे मोठे दगड ठेवून दिले. मंत्र्यानें आपली पगडी व तलवार बाहेर ठेवली होती. ती घेऊन जाऊन वाळूंत लपवून ठेवली व पुन्हां घरीं जाऊन स्वस्थपणें झोंपून राहिला.

मुलाला कळलें कीं, दुसऱ्या दिवशीं स्वतः युवराज चोराला धरण्यासाठीं निघणार आहेत. त्यानें विचार केला आज आईची प्रतिज्ञा पुरी होण्याची वेळ आली आहे. त्या दिवशीं त्यानें एका वाण्याचा वेष केला. नदीकाठीं एक पड्याचें झोंपडें घालून दुकान लावून बसला. तेथें त्यानें कांहीं पोतीं व दोऱ्या देखील ठेवून दिल्या आणि दिवा लावून दुकानावर बसला.

युवराज रात्रभर राजधानींत गस्त करायची ठरवून सैनिकांबरोबर निघाला. बराच वेळ हिंडून युवराज या दुकानासमोर येऊन विचारूं लागला—"कायरे! या वेळीं दुकान मांडून बसला आहेस?"

मुलगा घाबरल्याचें सोंग करून कोणाला ऐकूं जाऊं नये अशा स्वरांत युवराजांच्या अंगदीं जवळ जाऊन हात जोडून नमस्कार करून म्हणाला—"महाराज! चोर आपला धंदा उरकुन या बाजूनेंच जातील. त्यांची वाट पहात बसलों आहें."

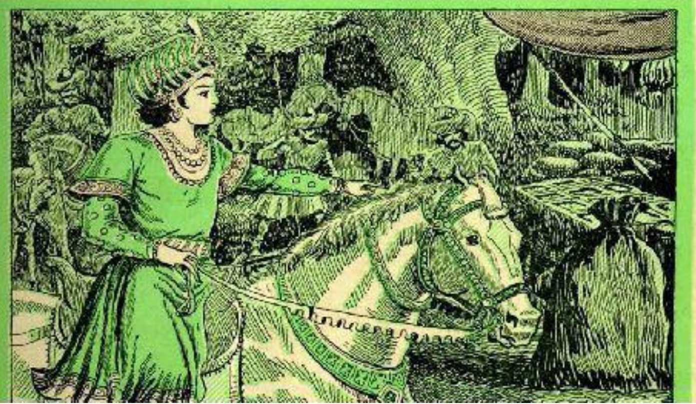
"या चोरांना धरायला तूं मदत करशील का आम्हांला?" युवराजानें विचारलें.

"चोराला पकडायचेंच असेल तर मी सांगतों तसें करा!" जरा आजूबाजूला पाहून मुलगा पुढें म्हणाला—"आपल्या या सैनिकांना किल्ल्याच्या दारावर उभे करा. तुम्ही एका पोत्यांत लपून बसा. चोर आल्यावर मी सांगेन. हें पहा तुमचें पोतें. ते पोतें उघडून पाहतील. बाहेर आल्याबरोबर तुम्ही शिपायांना बोलवा. शिपाई येऊन त्यांना धरतील." मुलानें सुचविलें.

युवराजानें सैनिकांना दूर जाऊन लपून बसायला सांगितलें. आपली पगडी, तलवार व पोषाख काढून बाहेर ठेवला व साधे कपडे घालून पोत्यांत बसून राहला. मुलानें पोत्याचें तोंड दोरीनें घट्ट बंद केलें. नंतर युवराजाचे कपडे स्वतः घातले व सैनिकांना बोलाविलें.

सैनिकांनीं रात्रीची वेळ असल्या कारणानें त्याला ओळखलें नाहीं. युवराज समजून त्याच्या आज्ञेप्रमाणें वागले. मुलगा सैनि-





कांना म्हणाला–"चोरांचा सरदार हा पहा येथें आंत पोत्यांत आहे. मी धरून ठेवला आहे त्याला. चला घेऊन त्याला राजवाड्यांत."

सैनिकांनीं पोतें उघडल्याशिवाय पोत्याला लाथा मारल्या, खूप धक्के व बुक्के दिले व घेऊन राजमहालांत गेले. पोत्याच्या आंत युवराज ओरडत होता पण कोणी तिकडे लक्ष दिलें नाहीं.

राजाला हें ऐकून आनंद झाला कीं, युवराज चोराला धरून घेऊन आला आहे. पण प्रत्यक्ष दुसऱ्याच एका सरदाराला पाहून त्यानें विचारलें–"युवराज कोठें आहे? चोर कोठें आहे?"

मुलगा म्हणाला–"महाराज! मी चोर आहें व युवराज या पोत्यांत आहेत. ते मला पकडूं शकले नाहींत. मींच त्यांना धरून आणलें आहे." मुलगा म्हणाला.

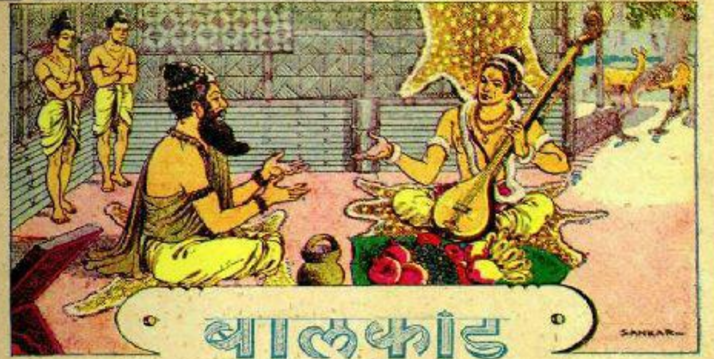
पोतें उघडून पाहिलें तर आंत युवराज. युवराजाचा पोशाख करणारा हा कोणीतरी तोतया दिसतो आहे. राजानें त्याला पकडून फांशी द्यायला सांगितलें आणि निघून गेला.

तेवढ्यांत युवराजाची बायको म्हणजे त्या मुलाची आई तेथें आली व म्हणाली– "तुमच्या वडिलांनीं आपल्या नातावावर इतका राग दाखविण्याची गरज नाहीं. हा तुमचाच मुलगा आहे. आपली प्रतिज्ञा पुरी करण्यासाठीं मींच हें सर्व कारस्थान रचलें."

तेवढ्यांत तेथें तेलीपण आला. युवराजाला सर्व कांहीं त्याच्या बायकोकडून कळलें. त्यानें उद्यानांतल्या घरापासून तेल्याच्या घरापर्यंतची चोर वाट स्वतःच्या डोळ्यांनीं पाहिली व त्यानें डोंबाऱ्याच्या मुलीला म्हणून जी अंगठी दिली होती ती पाहिली तेव्हां आपल्या बायकोच्या बोलण्यावर त्याचा विश्वास बसला.

त्यानंतर त्यांचा संसार सुखाचा झाला.





विश्वामित्र ऋषींबरोबर राम आणि लक्ष्मण अयोध्येहून निघाले ते सरयू नदीच्या दक्षिणेकडील काठावर येऊन पोंचले.

विश्वामित्र ऋषी प्रेमानें रामाच्या पाठीवर हात फिरवून म्हणाले–"बाळ! जाऊन आचमन करून ये. मी तुला बल व अतिबल नांवाच्या दोन शक्ति देणार आहें. या दोन शक्तींचा लाभ झाला तर तुला कधीं थकवा वाटणार नाहीं व तूं कधीं आजारी पडणार नाहींस. तुझें रूप सर्वदा असेंच राहील. तूं या मंत्राचा जप करीत राहालास तर कोणी तुझ्याहून अधिक बुद्धिमान, चतुर किंवा सुंदर होणार नाहीं. तुला भूक व तहान यांची बाधा होणार नाहीं. तुझी कीर्ति जगभर व्याप्त होईल व तुला प्रत्येक कामांत यश मिळेल.

रामानें विश्वामित्र मुनींची आज्ञा होतांच हातपाय धुऊन संध्या केली व विश्वामित्र मुनींजवळ येऊन बसला. त्यांनीं विधिवत त्याला बल व अतिबल या दोन शक्तींचा मंत्र दिला. तीन पहर उलटून गेल्यामुळें त्या दिवशीं सर्वांनीं सरयू नदी तीरावरच ती रात्र काढण्याचें ठरविलें.

पहाटे विश्वामित्र मुनींनीं दोघां राजकुमारांस जागें केलें. ते स्नान-संध्यादि आटोपून विश्वामित्र ऋषींबरोबर पुढें निघाले व सरयू आणि गंगा या दोन्ही नद्यांच्या संगमस्थानीं येऊन पोंचले. असें सांगतात



कीं, त्या जागीं शंकरानें आश्रम स्थापन केला होता. तेथें तो तप करीत असे. याच जागीं कामदेवानें शंकराचा तपोभंग केला व शंकरानें आपला तिसरा डोळा उघडल्याबरोबर कामदेव भस्म होऊन गेला. तेव्हांपासून त्या आश्रमांत शंकराचे शिष्य मुनि राहूं लागले. कामदेवाचें अंग म्हणजे शरीर ज्या जागीं भस्म झालें त्या जागेची आठवण म्हणून त्या जागेला अंग देश हें नांव पडलें.

विश्वामित्र ऋषींनीं तो जुना इतिहास राम लक्ष्मणांना सांगितला. त्यांनीं ती रात्र तेथेंच विश्रांति घेण्याचें ठरविलें.

दुसऱ्या दिवशीं एका तरींत बसून ते गंगा पार गेले. गंगा पार एक दाट रान होतें. तेथें मनुष्यवस्ती नव्हती. निरनिराळीं श्वापदें हिंडतांना दिसत होतीं व त्यांचे भयंकर आवाज ऐकूं येत होते. झाडी इतकी दाट होती कीं, दिवसा देखील रात्रीसारखा काळोख वाटे.

तें वन पाहून रामाला आश्चर्य वाटलें. त्यानें विश्वामित्र मुनींना विचारलें—"मुनिवर ! या वनाचें नांव काय ?" विश्वामित्र मुनींनीं त्या वनाची गोष्ट दोघांना सविस्तर सांगितली.

त्या प्रांतांत एका काळीं मलदम् व करूशम् नांवाचे दोन देश होते. दोन्ही देश धन धान्य पूर्ण व समृद्ध होते. परंतु आतां ताटका नांवाची एक यक्षिणी व तिचा मुलगा मारीच दोन्ही देशांचा नाश करीत आहेत. त्यांच्या भीतीनें कोणी या देशाकडे फिरकत देखील नाहीं. ताटका एक साधारण स्त्री नसून तिच्या अंगांत सहस्र हत्तींचें बळ आहे. म्हणून हे समृद्ध देश आज ओसाड पडलेले आहेत."

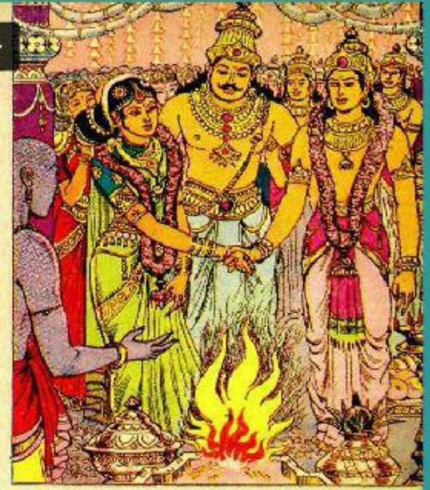
तें ऐकून रामानें विचारलें—"मुनिश्रेष्ठ ! असें सांगतात कीं, यक्ष जातीच्या लोकांच्या अंगांत बळ फार कमी असतें. मग या ताटकेच्या अंगांत इतकें बळ कोठून आलें व ती इतकी भयंकर कशी काय झाली ?"

त्यावर विश्वामित्र ऋषींनीं ताटकेची गोष्ट सांगितली.

"सुकेतु नांवाचा एक यक्ष होता. त्यानें पुत्र प्राप्तीसाठीं तपश्चर्या केली. ब्रह्मदेव प्रसन्न झाला. तेव्हां सुकेतूनें पुत्रप्राप्तीसाठीं तपश्चर्या करीत आहें असें सांगितलें. ब्रह्मदेवानें त्याला पुत्र प्राप्तीचा वर दिला नाहीं. पण एका कन्येचा वर दिला व असेंहि सांगितलें कीं, जरी मुलगी असली तरी तिच्या अंगांत सहस्र हत्तींचें बळ येईल."

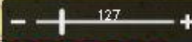
ब्रह्मदेवानें दिलेल्या वराप्रमाणें सुकेतूला कन्या झाली. हळू हळू ती मोठी झाली. तिचें अप्रतिम रूपलावण्य पाहून अनेक यक्ष कुमारांनीं तिला मागणी घातली. सुकेतूनें सुंद नामक एका तरुण यक्षकुमाराशीं तिचें लग्न लावून दिलें. त्यांना मारीच नांवाचा एक मुलगा झाला. तो महापराक्रमी निघाला. तो इंद्राची सुद्धां बरोबरी करूं लागला. परंतु त्याला आपल्या पराक्रमाचा गर्व झाला होता.

एकदां अगस्त्य मुनि तपश्चर्या करीत असतां सुंदनें विघ्न आणलें. म्हणून रागानें



अगस्त्य मुनींनीं त्याचा वध केला. अर्थातच ताटका व मारीच दोघांना अत्यंत राग आला व ते अगस्त्य ऋषींना खायला धांवले. तेव्हां अगस्त्य ऋषींनीं त्यांना शाप दिला कीं, दोघं राक्षस व्हा ! त्याप्रमाणें मारीच राक्षस झाला व त्याची आई ताटका पण एक राक्षसीण झाली. तिचें सर्व सौंदर्य हरपलें व एक भयंकर रूप धारण करून ती नरहत्या करूं लागली.

ताटका अगस्त्य मुनींच्या वाटेला जाऊं शकली नाहीं. परंतु तिनें सर्व प्रदेश उध्वस्त करून टाकला. आज पावेतों तिच्या






भीतीनें कोणी या देशांत पाऊल टाकायला देखील धजत नाहीं. रामा ! तूं तिचा वध करून या प्रदेशाचा उद्धार कर. ती स्त्री असली तरी इतकी दुष्ट आहे कीं तिचा वध केल्यानें तुला पाप लागणार नाहीं."

राम हात जोडून म्हणाला—"मुनिवर ! आमच्या वडिलांची आम्हांला अशी आज्ञा आहे कीं, आपल्या आज्ञेबाहेर आम्ही कांहीं करूं नये. आपल्या आज्ञेप्रमाणें मी ताटकेचा वध करावयास तयार आहे." असें सांगून रामानें धनुष्यावर दोरी चढवून ती एकदांच ओढली.

धनुष्याच्या दोरीचा टंकार ऐकून ताटका व रानांतील प्राणी आवाज कोठून येत आहे पाहूं लागले. आवाजाच्या दिशेनें ताटका धांवत धांवत, विश्वामित्र मुनींबरोबर राम लक्ष्मण जेथें उभे होते तेथें आली.

तिला पाहून राम लक्ष्मणाला म्हणाला—"लक्ष्मणा ! पाहिलेंस हिचें अक्राळविक्राळ रूप ! शूर वीर देखील हिला पाहून भिऊन पळून जातील. तरी पण तिचा वध करावेंसें मला वाटत नाहीं. ती स्त्री आहे. तिचें नाक व कान कापून तिला कुरूप करून सोडून द्यावें."

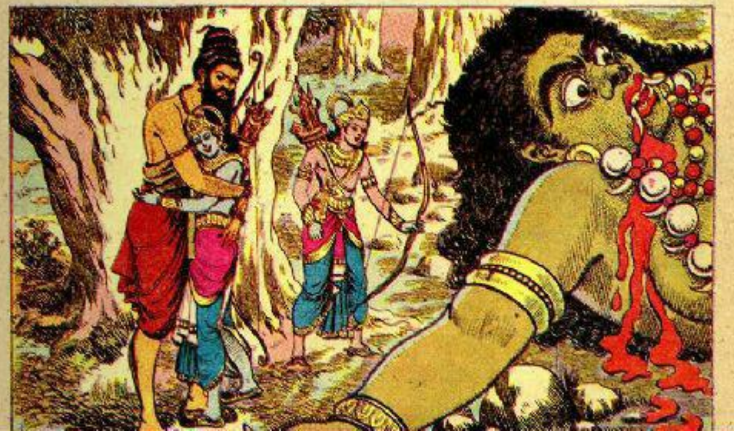


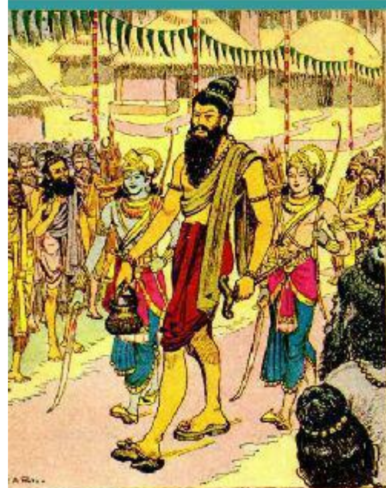
रामाचे ते शब्द तिच्या कानावर पडतांच ती रागानें राम लक्ष्मणांना धरण्यासाठीं पुढें आली. रामानें तिचे दोन्ही हात छाटून टाकले. लक्ष्मणानें तिचें नाक व कान कापून टाकले. पण ती मायावी राक्षसीण राक्षसी हास्य करीत पुढें येऊं लागली. हात, नाक व कान पुन्हां तिच्या अंगाला जाऊन चिकटले.

तेव्हां विश्वामित्र मुनि म्हणाले—"रामा ! अरे ही राक्षसीण ! हिच्यावर दया काय दाखविल्यानें काम भागणार नाहीं. ती जिवंत राहिली तर काय काय उपद्रव करील कोणास ठाऊक ? म्हणून संध्याकाळच्या आंत तिचा वध कर. सकाळीं व संध्याकाळीं या राक्षसांचें बळ वाढतें हें तुला माहीतच असेल."

तें ऐकून रामानें एक शक्ति सोडली. ती तिच्या छातींत लागली व ताटका जमिनीवर धडाम दिशी आदळली. त्या हबक्यानें सारी पृथ्वी हादरली. थोडा वेळ जमिनीवर तडफडून ती गार झाली.

विश्वामित्र ऋषींनीं आनंदाच्या भरांत रामाला शाबासकी दिली आणि म्हणाले—"रामा ! आज तूं ह्या राक्षसिणीचा वध





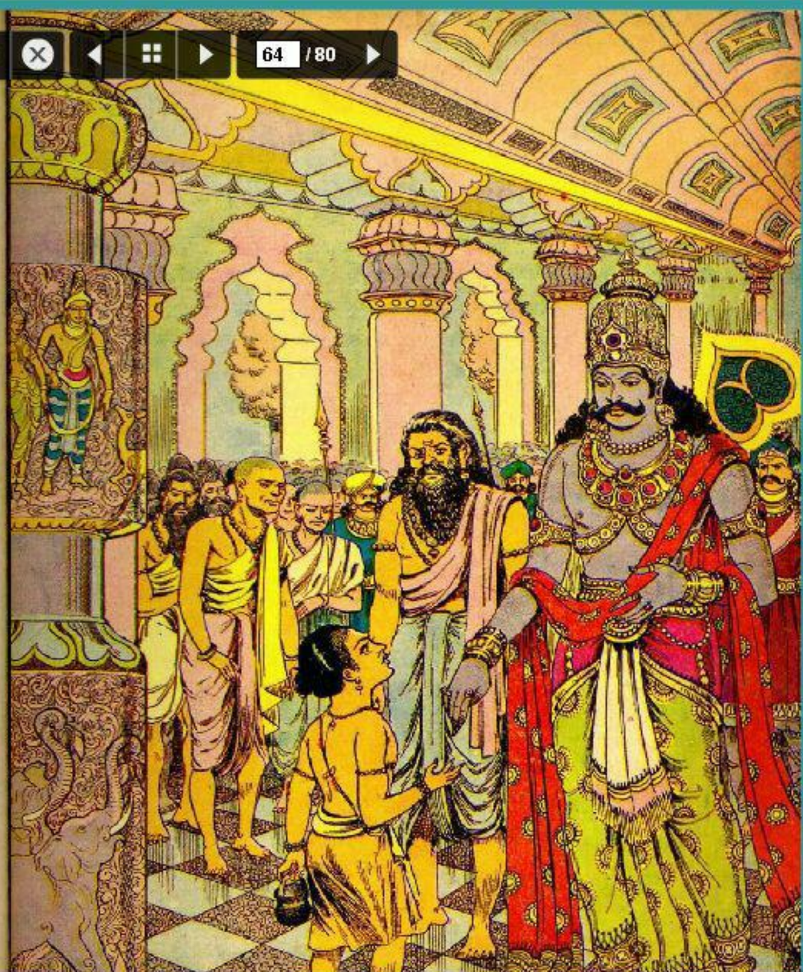
करून सर्व ऋषी व मुनींना खूष केलें आहेस. तुझ्या हातूनच राक्षसांचा संहार होईल!"

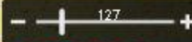
दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं स्नानसंध्यादि आटोपल्यावर विश्वामित्र ऋषींनीं रामाला बोलाविलें व पूर्वेकडे तोंड करून उभे रहावयास सांगितलें. नंतर त्यांनीं मंत्र म्हणून रामाला अनेक अस्त्रें दिलीं. तीं अस्त्रें रामापुढें हात जोडून उभीं राहालीं व म्हणालीं— "आम्ही आपले दास आहों! आज्ञा व्हावी!" तेव्हां रामानें त्यांना स्पर्श करून स्वत:च्या मनांत रहावयास सांगितलें.

नंतर विश्वामित्र ऋषींनीं रामाला अस्त्रांचा उपसंहार कसा करावयाचा हें देखील शिकविलें आणि त्यानंतर तिघे पुढें गेले.

काहीं अंतर चालून गेल्यावर एका पर्वताच्या पायथ्याशीं एक सुंदर तपोवन दिसलें. तें पाहून रामानें विचारलें—"ह्या तपोवनांत कोणाचा आश्रम होता? हें फार रम्य असें स्थान आहे." विश्वामित्र ऋषी त्या आश्रमाची गोष्ट सांगूं लागले—

"बळी नांवाचा एक पराक्रमी चक्रवर्ती होऊन गेला. त्यानें त्रिलोक जिंकून स्वर्गावर स्वारी केली तेव्हां विष्णूनें वामनाचें रूप घेऊन अवतार घेतला. बळीनें जो यज्ञ चालविला होता तेथें तो गेला व तीन पावलें जमीन मागितली. बळी चक्रवर्ती दानी व उदार होता. त्यानें कबूल केल्यावर वामनानें दोन पावलांत अखिल ब्रह्मांड व्यापून टाकलें व तिसरें पाऊल ठेवायला जागा मागितली. ती नव्हती म्हणून त्यानें आपलें डोकें पुढें केलें. वामनानें त्यावर आपला पाय ठेवून बळीला पाताळ लोकीं पाठविलें. तो वामन व त्याचे वडील कश्यप याच आश्रमांत रहात असत. म्हणूनच मी देखील आपला आश्रम येथेंच स्थापन केला. राक्षस माझ्या यज्ञांत






विघ्न घालीत आहेत. त्यांचा संहार करणें तुझें काम आहे."

त्या आश्रमाचें नांव सिद्धाश्रम होतें. रामालक्ष्मणाबरोबर विश्वामित्र ऋषींनीं आश्रमांत प्रवेश केल्याबरोबर आश्रमांतले ऋषी त्यांच्या दर्शनासाठीं जमा झाले. त्यांनीं विश्वामित्र ऋषींची पादपूजा करून रामालक्ष्मणांचा सर्व प्रकारें सत्कार केला.

रामालक्ष्मणांनीं कांहीं वेळ विश्रांति घेतली. नंतर ते विश्वामित्र ऋषींना म्हणाले—"महामुनि! यज्ञ आरंभ करावा. यज्ञाच्या रक्षणाचा भार आमच्यावर!"

दुसऱ्या दिवशीं यज्ञ आरंभ झाला. विश्वामित्र ऋषि समाधिस्थ बसले होते. रामालक्ष्मणांनीं हात जोडून विचारलें—"मुनिवर! राक्षस केव्हां येतील?"

यज्ञ मंडपांत बसलेले ऋषी म्हणाले—"विश्वामित्र ऋषी समाधीस्थ आहेत. म्हणून ते आतां बोलणार नाहींत. आज पासून सहा दिवस लागोपाठ राक्षसांच्या हातून यज्ञाचें रक्षण करावें."

रामालक्ष्मणांनीं रात्रंदिवस जागरूक राहून लागोपाठ पांच दिवस यज्ञाचें रक्षण केलें. सहावा दिवस उजाडला. यज्ञ चालू होता. एकाएकीं आकाश गडगडलें. सुबाहु, मारीच वगैरे राक्षस आपलें सैन्य घेऊन येत असलेले रामाला दिसले. रामानें मारीच राक्षसावर एक अस्त्र सोडल्याबरोबर तो समुद्रांत जाऊन पडला. नंतर रामानें आग्नेयास्त्र सोडून सुबाहूला ठार केलें व वायव्यास्त्र सोडून इतर राक्षसांचा संहार केला.

अशा तऱ्हेनें विश्वामित्र ऋषींचा यज्ञ निर्विघ्नपणें पार पडला. त्यांनीं रामाच्या शौर्याची स्तुति करून त्याला आशीर्वाद दिला.

[पुढें चालू]



आपल्या भारतांतील आश्चर्यें :

मंडूचे अवशेष

इंदूर शहरापासून सुमारें ६२ मैल दूर एका उंच पठारावर मंडूचा जुना किल्ला आहे. अकराव्या शतकांत परमार राजवंशाचें राज्य माळव्यांत असतांना या किल्ल्याला जास्त महत्त्व होतें.

इ. स. १३०४ ते १४०१च्या दरम्यान माळव्याचा सुपीक प्रदेश मुसलमान सुलतानांनीं काबीज केला. त्यानंतर घोरी व खिलजी राजघराण्यांच्या वंशजांनीं माळवा प्रदेशांत स्वतंत्र राज्य स्थापन झालें. या लोकांची राजधानी मंडू येथें होती.

मंडू शब्दाचा अर्थ आनंद नगर असा होता. पावसाळ्यांत हा प्रदेश इतका मनोहर होतो कीं, स्वतः जहांगीर बादशहानें लिहून ठेवलें आहे कीं येथील सुख व सौन्दर्य अन्यत्र दुर्मीळ आहे. वर लिहिल्याप्रमाणें सुमारें १२५ वर्षें मंडू नगर खरोखरींच आनंद नगरच होतें.

तेथें एक सात मजली विजय स्तूप, संगमरमरी दगडाचा अश्रफी महाल, जुम्मा मशीद, हुशंगशाहाची समाधी (कबर), अद्वितीय असा जहाज महाल, हिंडोला महाल वगैरे प्रेक्षणीय इमारती आहेत. समोरच्या डोंगरावर रूपमती मंडप आहे.

ही रूपमती एक गायिका होती. मंडूचा शेवटचा सुलतान बाजबहादुर ह्याचें हिच्यावर फार प्रेम होतें. यांच्या प्रेमाविषयीं आज देखील कित्येक गीतें प्रसिद्ध आहेत. इ. स. १५६१ मध्यें अकबर बादशहानें मंडू शहर जिंकलें. बाजबहादुराचा पराभव झालेला ऐकून रूपमतीनें आत्महत्या करून घेतली.

